

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

### SOME THOUGHTS ON SHEIKH BEDREDDIN'S REVENGE AND MESYANIC MOVEMENTS IN TURKEY

Prof.Dr.Bayram BAYRAKDAR <sup>1</sup>

#### Özet

15. yüzyıl başlarında Ankara bozgunundan (1402) sonra başlayan *Anadolu beyliklerinde restorasyon* dönemi olarak tanımlayacağımız bir süreçte, orta çağın bilinen klasik taht kavgalarının yanında, hâtâ, Osmanlı devleti ve toplumu adına Timur işgal ve istilâsından daha radikal gördüğüm sosyo-politik bir ayaklanma olgusu ile yüz yüze gelindi. Bu anlamda Şeyh Bedreddin ihtilâli, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinde çıkan Oğuz ayaklanması (1153), Türkiye Selçuklularında Babaîler kıyamı (1236) ile kimi ortak yönlerden kıyaslanabilir bir kitlesel halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer dönemindeki Oğuz kıyamı salt politik bir ayaklanma iken, Babaîler ve Şeyh Bedreddin ayaklanmaları dini ve sosyo-politik bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Şeyh Bedreddin ayaklanması, Osmanlı Devleti tarihinde beylikten devlete geçiş sürecinde, 28 Temmuz 1402 Ankara bozgununun getirdiği kaotik sürecin bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de gelişen bir kalkışmadır. Karaburun'daki Börklüce Mustafa ve Manisa yöresindeki Torlak Kemal isyanlarını Şeyh Bedreddin kalkışması ile birlikte almak gerekir; çünkü, Şeyh Bedreddin'in açık ya da örtülü önderliğinde ve bir halk kıyamı olarak başlayan tarihsel olgu modern anlamda bir ihtilâlcî başkaldırı biçiminde tanımlanmalıdır. 15.yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ihtilâl, Anadolu'da Balkanlar'da ve Avrupa'da yankı bulmuştur. Bu dini ve sosyal hareket, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi amaç edinen bir ihtilal hareketi olarak ele almak yanlış olmaz.

**Anahtar Kelimeler:** Ankara Savaşı, Şeyh Bedreddin Ayaklanması, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, Fetret Devri, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal.

**JEL Sınıflandırması:** B3, B41

#### Abstract

At the beginning of fifteenth process that we will define as the restoration period in the Anatolian principalities that began after the Ankara defeat (1402) at the beginning of the century, a socio-political uprising phenomenon that I consider more radical than the invasion and invasion of Timur on behalf of the Ottoman state and society, as well as the known classical throne fights of the Middle Ages, even came face to face with. In this sense, the Sheikh Bedreddin revolution, the Oguz uprising (1153), which occurred in the Khorasan region during the reign of Sultan Sencer, the Babaili apocalypse (1236) in the Seljuks of Turkey, and some of them appeared as a mass popular movement comparable in common ways.

<sup>1</sup> Emekli Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Buca-İZMİR, bayram.bayrakdar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2098-9453.

**Makale Gönderim Tarihi(Manuscript Submit Date): 11.04.2022, Kabul Tarihi(Accepted Date): 13.06.2022, Basım Tarihi(Published Date): 30.06.2022, turnitin benzerlik oranı(turnitin similarity ratio): %31**

While the Oghuz apocalypse during the reign of Sultan Sencer was a purely political uprising, the Babaili and Sheikh Bedreddin uprisings can be considered a religious and socio-political movement.

**Keywords:** The Battle of Ankara, Sheyh Bedreddin Uprising, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, The Period of Fetret, Borkluce Mustapha, Torlak Kemal.

**JEL:** B3, B41

## 1. GİRİŞ

Osmanlı Beyliği Devleti hemen her yüzyılda görülen ihtilâlcî başkaldırı hareketleri çoğunlukla, mevcut yönetimden hoşnut olmayan yeniçeri ve sipahi isyanları olarak zuhur etmiştir; ya da merkezi otoriteye başkaldırarak eski hak ve imtiyazlarını elde etmek isteyen sipahi ve köylülerin düzen arayışı biçiminde gelişen ihtilâlcî hareketler olarak tanımlanmıştır.

15. yüzyıl başlarında Ankara bozgunundan (1402) sonra başlayan *Anadolu beyliklerinde restorasyon* dönemi olarak tanımlayacağımız bir süreçte, orta çağın bilinen klasik taht kavgalarının yanında, hâtâ, Osmanlı devleti ve toplumu adına Timur işgal ve istilâsından daha radikal gördüğüm sosyo-politik bir ayaklanma olgusu ile yüz yüze gelindi. Bu anlamda Şeyh Bedreddin ihtilâli, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinde çıkan Oğuz ayaklanması (1153), Türkiye Selçuklularında Babaîler kıyamı (1236) ile kimi ortak yönlerden kıyaslanabilir bir kitlesel halk hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer dönemindeki Oğuz kıyamı salt politik bir ayaklanma iken, Babaîler ve Şeyh Bedreddin ayaklanmaları dini ve sosyo-politik bir olgu olarak değerlendirilebilir.

16 ve 17.yüzyıl dönemindeki Celali ayaklanmaları da benzer nitelikte olmakla birlikte, Şeyh Bedreddin ayaklanması, Osmanlı’da beylikten devlete geçiş sürecinde, 28 Temmuz 1402 Ankara bozgununun getirdiği kaotik sürecin bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli’de gelişen bir kalkışmadır. Karaburun’daki Börklüce Mustafa ve Manisa yöresindeki Torlak Kemal isyanlarını Şeyh Bedreddin kalkışması ile birlikte almak gerekir; çünkü, Şeyh Bedreddin’in açık ya da örtülü önderliğinde ve bir halk kıyamı olarak başlayan tarihsel olgu modern anlamda bir ihtilâlcî başkaldırı biçiminde tanımlanmalıdır. 15.yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ihtilâl, Anadolu’da Balkanlar’da ve Avrupa’da yankı bulmuştur. Bu dini ve sosyal hareket, toplum düzenini temelinden değiştirmeyi amaç edinen bir ihtilal hareketi olarak ele almak yanlış olmaz.<sup>2</sup> 14. yüzyıldan başlayan 15 ve 16. yüzyıl döneminde baş gösteren Celalî isyanlarına

---

<sup>2</sup> Kollektif Eser, *İhtilâller ve Darbeler Tarihi/Les Coups D’Etat—Hükümet Darbeleri*, (Çev.; Sabiha Bozbağlı), İstanbul 1967, s. 87.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

ve oradan günümüze kadar evrilen *Bedreddinli* akımının arka planını nasıl okumak gerekir?<sup>3</sup> Cemâl Kafadar'ın proje danışmanlığını yaptığı, Anadolu'da ve Rumeli'de Bedreddin'in izlerinin ve etkilerinin yerini ve değerini saptama adına bir akademik sâha araştırması niteliğindeki özgün ve yenilikçi bilgileri kapsayan Nurdan Arca'nın, *Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol* başlıklı kitabındaki şu değerlendirme benim de benimsediğim bir tutumu yansıtır: *Şeyh Bedreddin'in çoğulcu dünya görüşüne, doğacı tasavvufuna, yobazlığı ve 'mutlak iktidarı sorgulayan muhalif zihniyetine', hukuk-adalet anlayışı ile aydınlık dünya görüşüne her zaman muhtaç olduğumuz için yazdım.*<sup>4</sup> Burada Arca'nın meramı, yalnızca, namuslu ve nesnelliği önceleyen özgür bir araştırmacının yazdıklarını topluma yansıtma amacından başka bir şey olamazdı. Söz konusu tarihsel sâha, Anadolu ve Balkanlar, ortak bir bölgenin, yaşanmışlıkların, kültür coğrafyasıydı.

Beylikler devri Türkiye'sinde Selçuklu-Bizans uc bölgelerinde, *uc toplumu*, gerideki merkezin koruyucusu olarak yerleşmiş bir ahali arasında teşekkül etmiş olan gazi topluluklarından meydana gelmekteydiler. Bu arka memlekette/hinterlandta İslamî toplulukların yaşamı, komşu Arap ve İran eyaletlerinden gelen Müslümanlığın son devir biçimleri içinde, yâni ziraat, sanayi, ticaret ve iyi düzenlenmiş bir idare ile geniş bir genel kültür üzerine dayanan barışçı ve hoşgörülü/müsamahakâr bir uygarlık içinde gelişen bir karakterde idi. Gelenekleri açısından Batı Anadolu uc bölgelerine göçmüş bulunan eski Fırat ve Toros askeri hudut bölgelerinde olduğu gibi sınırların güvenliğini sağlayan gaziler, daha çok Müslümanlığın ilk devirlerindeki ananeleri, onun savaşçı atılganlığını ve dini taassubunu devam ettirmekte ve yerleştikleri çevrenin tesirlerine maruz kalmaktaki kolaylık itibariyle de ona benzemekte idiler.<sup>5</sup> Selçuklu-Bizans hudut boylarındaki Türk gazileri, Moğollar tarafından sürülüp Bizans savunmasının zaaflarından da cesaretlenerek taarruza geçtikleri ve bir kaç sene içinde Anadolu'da hâlâ Bizans'ın elinde bulunan bütün toprakları zapt ettikleri sıralarda, sürekliliği olan iki yüzyıllık yerleşme sonucu Batı Anadolu'ya her bakımdan dönülemez biçimde alışmış bulunuyorlardı. Osmanlı Beyliğinin de içinde bulunduğu bu gazi önderler İran'daki İlhanlıların siyasi etkisinden bağımsız oldukları aşamada her biri kendi bağımsız beyliğini kurmuştu.<sup>6</sup>

Osmanlı tarihi araştırmacılarından Ernst Werner, Batı Anadolu'da gelişen Türk nüfus yoğunluğunun nedenlerini kısaca şöyle değerlendirmektedir: Moğol işgal ve istilâlarının

<sup>3</sup> Nurdan Arca, *Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol*, İstanbul 2021, s.25.

<sup>4</sup> Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 25.

<sup>5</sup> Paul Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)*, (Çev.; Halil İnalçık), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1943, s. 69.

<sup>6</sup> Wittek, *Ankara Bozgunundan...*, s.559-560.

## **ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

Selçuklu Türkiye’indeki gelişmeleri olumsuz etkilediğini; ancak, diğer taraftan bu etkilerin Anadolu’da, Türkistan’da ve Çin’deki kadar yıkıcı olmadığını belirtir; çünkü, Âl-i Cengiz/Cengiz Oğullarının istilâları sonucu bu coğrafyalarda nüfusun onda sekizini ortadan silindiği değerlendirilir. Anadolu’da ise sadece merkez değişmiştir. Konya’nın işgali sonucu merkez değişince Batı Anadolu beylikleri daha serbest hareket etme yeteneği kazanmışlardır.<sup>7</sup> Yıkıcılığın Türkistan ve Çin’deki kadar olmamasının nedenini, Anadolu’nun işgal ve istilâlarının Moğolların merkez güçlerince değil, bir yan kolu tarafından yapılmış olmasını gösterir. Moğol istilâlarının bir sonucu olarak, Moğolların baskı ve yıldırımları sonucu Türkistan, Horasan ve İran’dan gelen yeni dinamik göçebe unsurların da etkisiyle Türk dili ve kültürünün öne çıkması, Farsçanın etkisinin giderek azalmasını beraberinde getirmiştir.<sup>8</sup>

Kısaca Bizans yönetimindeki Anadolu’yu işgal ve istilâ eden ilk Türk yerleşim dalgası 11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin gelişleriyle başlamıştır. Göçebelerin ciddi bir Şamanizm inancına sahip oldukları ve dilbilimciler tarafından gelecekteki üç modern lisanı Türkiye Türkçesi, Azerbaycan dili ve halk dili olan Türkmenceyi Batı Türklüğünü nitelemek için kullanılan bir terim olan Ömer Lütfü Barkan’ın ifadesiyle Kolonizatör Türk Dervişliği, yâni, Oğuz kökenli sufiliğin etkisi altında, Köprülü-Barkan ve İnalıcık’ın ortak kullandıkları terminolojiyle güçlü bir heteredoksluğun yaşandığı sünni eğilim ve meşrepli Türk yerleşimi, yerli halklardan Kürtleri, Arapları, Kafkaslıları, Ermenileri ötekileştirmeksizin kendisini onlara çok güçlü bir biçimde devlet ve toplum iradesi olarak dayatmıştır. Bunda, çeşitliliğe karşı müsamaha olarak yansıyan Müslümanlık kapsamında değerlendirilmesi gereken hoşgörü politikası-İnalıcık istimalât politikası demektir-yanında yönetici sınıf ve halk olarak Türklerin imparatorluk tecrübelerinin ve birikimlerinin payı önemlidir. Büyük

21

---

<sup>7</sup> Erst Werner, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, (Çeviri: Hakan Sevin), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.22.

<sup>8</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.22; Farsça ve İran kültürü Selçuklularda hâkim dil ve kültürdü. Selçuklular, Farsça konuşmaktaydı, mimari ve sanat fars etkisindeydi. Toplumda Şamani etkiler olmakla birlikte, Türkmen taifeleri dışında, egemen kültür fars kültürüydü. Bu konuda Köprülü, Barkan, İnalıcık, Turan’ın görüşlerinin benzerini Werner de yansıtmıştır. Bütün dinlere eşit mesafede duran eski Türklerin tutumu da dahil Özelde Beylikler devri Türkiye’inde ve Türk dünyasında Türkçenin ve çevirilerin yeri ve değerini kapsamlı biçimde anlatan, ayrıca, İslâm uygarlığının, özellikle Abbasilerden itibaren 8 ve 9. yüzyıllardan başlayarak eski Yunan bilim ve felsefesi üzerine yazılmış çeviri kitaplar, Antakya, Harran, Bağdat, Konya ve Kahire şehirlerinde bilim ve felsefenin tarihsel sentezleri ve etki ve yansımaları tartışılıp değerlendirmesi ile ilgili olarak bkz., Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercümelere ve Tesirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020; Çetin yetkin, *Siyasal Düşünceler Tarihi I*, Güner Yayınları, İstanbul 2008, s. 341-403. Kitapta işlenen, özellikle Kutadgubilig, Şeyh Bedreddin ve Timur gibi konuların işlendiği felsefe ve siyaset tarihi meseleleri genç araştırmacılara önerilir. İncelemelerimden çıkardığım analizlerime göre; Balasagunlu Yusuf, Farabî, İbn-i Sina vb bilginler ve aydınlar, Müslümanlığın dünyevi formunu benimsemişlerdi ve bu yönleriyle Aristo Müslümanlığının, yâni *Mutezile* akımının temsilcileriydiler.

## **ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

çoğunluğu Müslüman olmayan bu halklar da büyük uğraşlara gerek kalmaksızın, Türk ve Müslüman hükümdarlığın yetki ve otoritesini/hükümranlığını sorgulamadan vergilerini ödemişlerdir. Osmanlı Devleti; 14 ve 15. yüzyıllarda benzer politikaları Balkanlarda da sürdürerek egemenliklerini pekiştirmişlerdir.

Bedreddin ve Börklüce'nin amansız ihtilâlcı çıkışlarını konjonktürün belirlediği veba salgını gölgesinde okumanın yararlı olacağını düşünüyorum. Osmanlı Beyliği'nin Rumeli fetihlerinin hemen arifesinde 1331'de İngiltere'nin Fransa'yı işgal amacıyla başlattığı Yüz Yıl Savaşları sürecinde Avrupa'da *Büyük Veba/Kara Ölüm Salgını* (1337-1353) ile birlikte gelen köylü ayaklanmaları toplumsal ve ekonomik gerilimleri şiddetlendirmiştir. Bütün Batı Avrupa'da serf

### **2. VEBA/KARA ÖLÜM SALGINI SÜRECİNDE AVRUPA'DA SOSYO-POLİTİK GELİŞMELER VE BALKANLAR**

kiracılar (*tenants*); büyük bir hızla mülk sahibi, kiracı, ortakçı ya da ücretli işçi durumuna gelmekteydiler.<sup>9</sup>

Bu sınıflar, hâttâ, serf olarak kalanlar bile 1300'lerin ikinci yarısından itibaren nüfus azalmasından yararlanarak zenginleşmekteydiler. Bu arada kentlerdeki işçiler, ekonomik ve siyasal taleplerini dile getirmek için örgütleniyorlar idi. Kentlerde ve kırsalda meydana gelen ayaklanmaların çoğunluğu, görünüşte kendiliğindendi ve büyük bir bölümü zor kullanılarak bastırıldı. 14. yüzyıl başlarındaki Flaman ayaklanmalarının temelinde, Fransızlara duyulan düşmanlığın yanı sıra kent oligarşileri ve toprak sahipleriyle var olan çelişki yatmaktaydı.<sup>10</sup>

1347'de Avrupa'da görülen veba, Ceneviz gemileriyle Kırım'dan İstanbul, adalar üzerinden İtalya'ya oradan da tüm Batı Avrupa'ya yayılmıştı. İki yıl içinde kıta nüfusunun yaklaşık üçte birini yok etti. İngiltere'de *1381 Büyük Ayaklanmasında* kökünden reformcu olan hareket, İspanya'da Yahudileri hedef alan taşkınlıkta (1390-92) toplumsal eşitsizliğe duyulan kin ile Ortodokşça bir tutuculuğu birleştirmişti.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> Geoffrey Barraclougf, *Times Dünya Tarihi Atlası*, (Çev.; Zeki Okar), İstanbul 1980, s.142; 14 ve 15. yüzyıllarda tüm dünyada, özellikle Ortadoğu, Balkanlar ve Avrupa'da; açlık, kıtlık, veba sonucu kitlesel ölümlerin yer aldığı kağısamli bilgi için Bkz., Cumhuriyet Aksel, *Öteki 2 Efsaneden Gerçeğe Türklerin Tarihi*, Kuzgun Kitap Yayınları, Bursa 2019, s.258-259.

<sup>10</sup> Barraclougf, *Times Dünya Tarihi...*, s.142;

18. yüzyıla kadar her 8-10 yılda kendini tekrar ederek süreklilik kazandı. Farelerin taşıdığı kabul edilen veba, öldürücüydü ve yakalananlardan hayatta kalabilen parmakla gösterilecek kadar azdı; Nükhet Varlık, "Osmanlılar'da Veba Salgınları", *Toplumsal Tarih*, (S.296), Ağustos 2018, s.30.

<sup>11</sup> Barraclougf, *Times Dünya Tarihi...*, s.142.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Büyük Salgın Yüz Yıl Savaşları'ndan on bir yıl sonra başladı ve aralıklarla yüz elli yıl sürdü. Tarihsel araştırmalarda yer aldığına göre, Nüfusun üçte biri ya da yarısı kırıldı. Aynı nüfus düzeyine, ancak, yüz elli yıl sonra ulaşılabilirdi. Bu dönemde Katolik Kilisesi, yâni Papalık, 1378-1415 arasında Avignon ve Roma'da iki Papa çıktı ve birbirlerini tanımadılar. Hıristiyanlar içinde sapkınlık, büyücülük, peygamberlik, mesyanizm/mehdicilik *umur-ı âdiyeden* oldu. Kilise bu sapkınlıklarla uğraşmak adına *Engizisyon Mahkemesi*'ni kurdu. Herkes her gün yeni peygamberler bekler olmuştur.<sup>12</sup>

1348 ile 1431 yılları arasında dokuz önemli veba salgını görüldü. Bu tarihsel dönem Osmanlı Beyliği'nin hızla Batı Anadolu'dan Balkanlar'a yayılışını da beraberinde getirdi. 1352'den itibaren Gelibolu'dan Edirne ve Selânik yönünde Türk işgal ve istilâ hareketinde üç belirleyici etken dikkat çekmektedir: Birbirini izleyen Venedik ve Ceneviz Savaşı, Bizans tahtında Cantakuzenos ile Paleolog arasındaki anlaşmazlık ve çatışma ile daha önemli olanı Kırım limanlarından başlayan önce İstanbul'a sıçrayan ve Avrupa'ya yayılan veba/Kara Ölüm salgını.<sup>13</sup>

Stanford J. Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* başlıklı incelemesinde; Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa tarafından, Gelibolu'nun (1354), Bizans'ın Balkanlar'daki başkenti Edirne'nin (1363) fethedilmesi bu bölgelerde Bizans'ın yönetiminde ve eziyet altında bulunan küçük ve yoksul Yahudi cemaatlerinin de Türklere desteğini belirtmektedir.<sup>14</sup>

Yahudilerin Osmanlı Türkiye'sinde yerleşmesi ve devletçe kabul ve himâye görmesi konusunda, Edirne'nin ekonomisini düzeltmek ve onu Avrupa'daki Osmanlı topraklarının başkenti yapmak için, Türk fatihleri, Bosna ve Sırbistan'daki yeni alınmış topraklardan ve Macaristan, Güney Almanya, Fransa, İtalya, Polonya ve Rusya'dan hatırı sayılır çoğunlukta

<sup>12</sup> Yalçın Küçük, *Atamanoğlu Fatih*, Tekin Yayınevi, İstanbul 2015, s. 61.; Aksel, *Öteki 2...*, s. 262-263.

<sup>13</sup> Ph. Ziegler, *The Black Dead*, Penguin, Newyork 1971, p.18.

<sup>14</sup> Stanford J. Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (Çev.; Meriç Sobutay) Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.42.; İnalçık, Rumeli'nin Süleyman Paşa tarafından fethini (1352) ve Şehzâde Murat tarafından Edirne'nin fethini ise 1361 yılı olarak saptamıştır. Bkz., İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.9-10. İstanbul'dan Edirne'ye giden TEM otoyolu viyadüklerinden bazıları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Rumeli'yi fetheden gazilerin adlarını taşımaktadır. Bu adlardan biri de Gazi Süleyman Paşa viyadüğüdür. I. Murad'ın ağabeyi Süleyman Paşa komutasında Rumeli'yi fetheden Şeyh Bedreddin'in babası Gazi İsrail, dedesi Abdülaziz, Hacı İlbey ve Gazi Evrenos'tur. Bkz., Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s.124-125.; Aksel, *Öteki 2...*, s.266-267. Rumeli Fatih Süleyman Paşa'nın mezarı Bolayır'dadır.1357'de avcılık yaparken bir kaza sonucu atından düşerek ölmüştür. Süleyman Paşa, Lalası ve atı yan yana ayrı mezarlarda yatmaktadır. Aynı mekânda vatan şairimiz Namık Kemal'in mezarı da bulunmaktadır.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Yahudi'yi, Bursa'da olduğu gibi Edirne'ye de yerleştirdiler.<sup>15</sup> Edirne, Türk fetihleri sürecinde Yahudi topluluğunun yaşadığı en önemli merkezlerden biri hâline geldi.<sup>16</sup>

Batı Anadolu ve Balkanlar'da Osmanlı fetihleri, Ortadoğu ve Avrupa Yahudileri için büyük bir dönüşüme yol açtı. Bu fetihler, sadece boyun eğmekten, zulümden, aşağılanmadan değil, aynı zamanda Hıristiyanların kölesi olmaktan derhâl kurtulmak anlamına da geliyordu. Bu nedenle Bursa'da olduğu gibi Edirne'nin fethinde de Yahudiler Osmanlı fatihlerini desteklemişlerdir. Bizans Yönetimi altındayken buldukları durumun tam tersine Yahudiler; istedikleri işle meşgul olabiliyorlar, kısıtlama olmaksızın zenaât ve ticaretle uğraşabiliyorlardı. Bu kolaylaştırıcı yaşamları ve uğraşları karşılığında Osmanlı Devleti'ne, belli bir "kafa vergisi" ödüyorlardı.<sup>17</sup>

### 3. BATI ANADOLU'DA VE BALKANLARDA HALK HAREKETLERİNDE EVRİLME SÜRECİ

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde, sınır boyu demografisinde göçebe unsurlar tayin edici bir rol oynamışlarsa da Osmanlı devleti 14 ve 15. yüzyıl dönemecinde kısa sürede Ortadoğu devlet yapısının tüm özelliklerini yansıtan İslâm sultanlığına evrildi. Bilindiği üzere 14 ve 15. yüzyıllarda devletin yaşadığı iç çatışmalar, çoğunlukla yerleşik hayatın çıkarlarına uygun olarak iç Anadolu'da Uzun Yayla bölgesinde ve Fırat'tan Güneybatı Anadolu'ya uzanan Toroslarda göçebe unsurları yerleşik hayata adaptasyonda ve kontrolde yaşamıştı.<sup>18</sup>

24

<sup>15</sup> Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 42.

<sup>16</sup> Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 42.

<sup>17</sup> Show, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s.41-42.

<sup>18</sup> İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 156; Ortadoğu devleti karakterindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemi ve temel ekonomik ilkeleri kendisinden önce antik çağlardan bu yana gelen Ortadoğu imparatorluklarındaki geleneksel devlet ve toplum görüşünden esinlenmiştir. Söz konusu ilkeler, yöneticilerin tutum ve siyasetlerini belirlediğinden, genel olarak pratik bir önem taşımakta idi. Böyle bir toplumda tarihsel süreçte Müslümanlık, bireyin ahlâkî ve toplumsal davranışlarını, dolayısıyla yaşam biçimini herhangi bir başka dinden daha fazla kurallandırmış bir din olarak inşa edilmiştir. Aynı toplum içinde farklılık, teorik inançsal içerikten çok, inanç ve değerler sisteminin ötesinde, kendine özgü yaşam biçiminden kaynaklanmaktadır. Farklı kültür mensubu olarak ortaya çıkanların zihninde *ben ve öteki* algısı, giydiği başlıkta ve selamlaşma biçiminde ve genel olarak doğal davranış ve tutumlarda sembolik yansımaları bulur. Tarihçiler için az ya da çok genel geçer olan şu kuralı sosyal bir yasa gibi kabul edebiliriz: Selçuklu ve Osmanlı tarih yazıcılığında *heteredoks* gruplar başka başka adlarla tanımlandıktan sonra 16. yüzyılda *Kızılbaş* adıyla ayrı bir grup olarak değerlendirilmişlerdir. *Kızılbaş*; kendini *cihada* adanmış fedâî Türkmen gruplardan olan militan taifenin 13. yüzyıldan itibaren başlarında taşıdıkları *kızıl börk*'ten adını almıştır. *Kızıl börk*, Şah İsmail Yavuz Selim arasındaki rekabet ve bir dizi mücadelelerden sonra *Kızılbaş* terimi Heteredoks Türkmenler için yaygın hâle gelmiştir ve *kızıl börk* belli bir dini kültür grubunun sembolü olmuştur. İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 145.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Anadolu'da siyasal önderlerin ve kolonizatör dervişlerinin himâyesinde gelişen sosyolojik anlamda Türkmen işgal ve istilâları bu durumda iken Türklerin Rumeli'ye geçtikleri süreçlerde Balkanlar'ın sosyo-politik durumu da önem kazanmaktaydı:

1354 yılında Gelibolu açıklarında gemisi fırtınaya tutularak Türklere esir düşen Palamas; Lapseki, Bursa ve İznik gibi Osmanlı kentlerinde Hıristiyanlar ile Müslümanların barış içinde yan yana yaşadıkları hakkında mektuplarında çeşitli örnekler sergilemektedir. Palamas, Anadolu topraklarında Selanıklilere hitaben yazdığı mektuplarda "*Para hırsı olan ve halka zulmedenlere itidalli olmaları ve halka karşı adil olmaları*" konusunda öğütler vermektedir. Halkın bölünmesinde rol oynayan önemli faktörler arasında sosyal çekişmelere ve iç savaşılara ek olarak dinsel çatışmalar da bulunmaktadır<sup>19</sup>.

Palamas'ın başını çektiği Bizans manastırlarında akis bulan İsa'nın öğretilerine dayanan ve sükûneti vaz' eden bir yaşam felsefesi olan *Hescyhast hareketi*<sup>20</sup> Doğu mistisizmini, 13 ve 14. yüzyıl dönemecinde skolastik, hümanist, filolog ve ilahiyatçı keşiş Barlaam'ın öncülük ettiği hareket ise, eski çağ felsefesi ile Batı ruhunu savunmaktaydı. Bu mücadele çok geçmeden imparatorlukta bir sınıf çatışmasına dönüştü. Trakya, Makedonya ve Tesalya'da hemen hemen yok olma tehlikesi ile karşılaşan köylü zümresi Edirne ve Selanik gibi büyük kentlere göç etmeye başladı. Dönemin din adamlarından ve yazarlarından Selânikli Palamas, Makrembolites gibi din adamlarının eserlerine yansıyan Selanik'teki halk mücadelesi, belirli bir siyasi ideolojisi bulunan bir halk partisi kimliğindeki Zealot partisini aristokratlar aleyhine galeyana getirmiştir.<sup>21</sup>

Zealotlar, 1342 yılında Kantakuzenos taraftarlarını ve şehir valisi Theodoros Synadenos'u kentten kovarak iktidarı ele geçirmişlerdir. Kantakuzenos taraftarlarına pronoia/eyalet dağıtmakla görevli mali işlerden sorumlu devlet adamı Makrembolites'in Bizans halkının sosyal farklılıkları ve içinde bulunduğu sefaleti anlatan *Zengin ve Fakirler Arasında Diyalog* adlı eseri, devrin sosyal tarihinin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır.<sup>22</sup>

Makrembolites, yazılarını Bizans'ta iç savaş devam ederken, bir yandan Bizans topraklarında Türk yerleşmelerinin başladığı, diğer yandan Selanik'te Zealot isyanları ve İstanbul surlarının

<sup>19</sup> Melek Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks Halkın Tutumu", *XIII. Türk Tarih Kongresi* (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, s.32-33.

<sup>20</sup> Hescyhast: Yunanca, Ortodoks manastır geleneğinde, aralıksız dua ile Tanrıya ulaşma ritüeli. Bkz., Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.57, 130 No'lu dipnot.

<sup>21</sup> Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks....," s.32-33.

<sup>22</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.84-91; Melek Delilbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks....," s.32-33;



## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

1343 depreminde yıkıldığı sırada yazmıştır. Zenginlere karşı fakirleri savunduğu eserinde Türklere karşı tavrı menfi değildir. Türklerin başarılarını, onların manen üstünlükleri ile açıklarken, Bizanslıların başlarına gelenleri de diğer Bizans yazarlarında gördüğümüz gibi, onların işledikleri “günahlardan” dolayı gerçekleştiği şeklinde açıklamaktadır. Makrembolites, yazılarında Bizanslılar’ı; *kötü yaratılışlı, fakirleri aşağılayan ve sayısız günah işleyen kimseler* biçiminde betimlemektedir. Ona göre, Bizanslıların sosyal adaletsizlik konusunda yaptıkları karşısında Türklerin işledikleri suçlar daha az yerilmelidir. “*Cahil barbarlar*” olarak Türklerin ikonları zarar verdikleri, tabloları parçaladıkları; Bizanslıların ise fakirleri istismar ederek Tanrı’nın yaşayan ikonlarına zarar verdikleri, biçiminde eleştirel yaklaşmaktadır.<sup>23</sup>

Sufi/mistik siyasal hareketlerin değerlendirilmesi adına Osmanlı-Batı etkileşimini örneklemek yararlı olabilir: 15. yüzyılda neo-platonizm temsil eden tanınmış Bizanslı düşünür Gemistos Plethon, ilk fikri hazırlığını Bursa ve Edirne’de Türk ve Yahudi tasavvuf-neo-platonizm düşünce çevresinde yapmıştır. Plethon, Bursa’da feyz almış Edirne’de bulunmuş ve oradan Floransa’ya gidip neo-platonist felsefeyi bölgede yaymıştır. Plethon, bundan başka *ideal devlet* kuramında Osmanlı siyasî ve askerî rejimini kapsayan teoriler geliştirmiştir. Plethon ile çağdaşı Bedreddin, neo-platonist felsefenin mistik temsilcilerindedir. Müritleri arasında Hıristiyan ve Yahudiler de bulunmaktadır.<sup>24</sup>

26

### 4. UC DEVLET GELENEĞİNDEN AVRUPA’I EVRİLMEYE OSMANLI DEVLETİ

Öncelikle Osmanlı devleti, artık, 14 ve 15. yüzyıl dönemecinde Avrasya steplerinde örnekleri bulunan göçebe imparatorluklardan biri değildi; ancak, Orta Asya, Hint, İran, Sasani, Emevi-Abbasi iz ve etkilerini taşıyan bir Ortadoğu imparatorluğu olarak yapılandı. Özellikle egemenliğindeki halkın yâni yerleşik nüfusun korunması, onların tarımsal ve ticari çıkarlarının geliştirilmesine öncelik veriyordu. Bu politika, esas itibarıyla ekonomik zihniyete değil, daha çok devletin finansal sonuçlarına dayanıyordu.<sup>25</sup>

<sup>23</sup> Delilbaşı, “Balkanlar’da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks...,” s.33.

<sup>24</sup> İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 83.; Edirneli yazar Aziz Nazmi Şakir-Taş, söz konusu dönemde Edirne’nin sosyo kültürel yapısını şöyle yansıtır: “*Osmanlı fethinden önce Adrianopolis şehri, birkaç kilise ile tahmini beş on mahallenin yer aldığı Kaleiçi ve Mihal Köprüsü’nün diğer tarafındaki Aina adlı yerleşim yerinden ibaret küçük bir kasaba görünümündeydi. Osmanlı idaresi girdikten sonra hızla bir gelişme yaşandı. Edirne kale dışına taşı ve yeni mahalleler ortaya çıktı.(...)İki medeniyetin mirası ve tarihi tecrübelerinin birleştiği bu süreçte o zaman kadar gelmiş geçmiş Müslüman ve Hıristiyan topluluklarından farklı bir dünyanın genel çerçevesi oluşmaya başladı.*” Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol’den Edirne’ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI: Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 59.

<sup>25</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.156.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Yıldırım Bayezid, Balkanlar'daki fütuhâtında ve Anadolu Beylikleri ile mücadelesinde, başlıca iki gelenekten yararlandı: Büyük Selçukluların etki ve himayesinde gelişen Ortadoğu modeli ve Balkanların Bizans gelenekleri. Bayezid, Balkanlar'da doğrudan Osmanlı yönetiminde olan bölgelerde sancak adı altında yeni idari bölgeler oluşturdu. Anadolu'da ise Osmanlı toprakları ile birlikte yeni fethedilen yerlerde, Balkanlar'da olduğu gibi merkezi devleti güçlendirme adına yönetim tarzı geliştirme çabasıydı. Babası I. Murat'tan devraldığı, malî bürokrasiyi güçlendirerek düzenli vergi alma politikası geliştirdi.<sup>26</sup>

Osmanlılarda *abdalan-ı Rum* ile uc gâzi savaşıllığı arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu kesimlerin Türkmenlerle ve Yörüklerle sıkı bir bağı bulunmaktadır. Anadolu'dan *gaza* ve *dirlik* için hudut boylarına gelen ve önce akıncılıkla gazaya başlayan gaziler önemli bir gruptur. Bütün gelirleri alanlarda edindikleri doyum/ganimettir. Bir kalede *gönüllü* ve *azep* oldukları zaman, küçük bir *ulufe* ya da *timar* ile geçinmek zorundadırlar.<sup>27</sup>

15. yüzyıl başlarında ister Müslüman ister Hıristiyan olsun insanlar ve feodaller birbirine benziyordu. Yaşam biçimleri yönünden radikal farklılıklar pek yoktu. Burada yaşayan Türkler, çoğunlukla küçük toprak sahibi savaşçı sipahiler ile bir biçimde sürgün ya da iskân politikası sonucu Rumeli'ne yerleşen/yerleştirilen Türkmen ve Yörüklerdi.

27

Genelde Türkmen-Yörükler, Osmanlı sultanlarının bürokratik merkeziyetçi rejimine karşıydılar. Bu Yörük-Türkmen grupları, ne zaman dinî ve/veya siyasal bir isyancı önder ortaya çıktığında hemen onun etrafında toplanmaktadırlar. Gerçekte 14 ve 15. yüzyıllarda köylerde yerleşik hayata, şehir hayatına geçmiş ve medrese ile *İslamî Ortodoksi*'yi temsil eden *fakıların* nüfuzu altında kalmış kesimlere karşı Türkmen ve Yörükler İslâmî Heterodoksi'nin temsilcileriydiler. İnalçık'ın anlatımıyla, abdallarla birlikte bu gruplar, Beylikler devrini izleyen süreçte medreseye, devlete ve şehirlîye karşı şiddetli bir çatışma ve siyasal otoriteye meydan okuma durumuna geldiler.<sup>28</sup>

Beylikler sürecinde merkezi devletin yapılanmasında yerleşik köylüler ve Osmanlı beyliğinden dirlik alan fakılar, gezginci ve özellikle köylü ya da konar-göçer Türkmenleri etkileyen abdalların yerini alırken bu gruplar Balkanlarda akıncı gazilerin yanında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.<sup>29</sup>

<sup>26</sup> Justin Mc Carty, *Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e*, (Çev.; Timur Demirtaş), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 70.

<sup>27</sup> Halil İnalçık, *Fâtih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 599.

<sup>28</sup> İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 597-598.

<sup>29</sup> İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 598-599.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Söz konusu Yörük-Türkmen topluluklarının yaşadığı coğrafya; bölge halkının, bir dini-siyasi kitleler olarak ortaya çıktığında Doğu Rumeli'de Deli-orman ve Dobruca-Varna arasında, 15. yüzyılın ilk yarısında merkezi devlete ve otoriteye karşı klâsik bir isyan bölgesi olmuştur. Merkezî bürokrasi, temel vergi kaynağı olan köylü reayayı/ahaliyi korumak amacıyla, köylüyü, dağ geçitlerini/derbentleri koruma görevi, kale ya da köprü inşası, madencilik gibi işlere sürmekten kaçındığı için, bu gibi ağır işlerde hazır *emek-havuzu* gördüğünden Yörükleri ve Türkmenleri kullanmakta ve onları, aynı zamanda sıkı bir askeri düzende askeri ocaklar olarak örgütlemekteydi.<sup>30</sup>

Zamanla bu Yörük-Türkmenler, *Silistre Mufassal Tahrir Defterlerinden* çağdaş bir incelemeye yansıyan bilgilere göre, Balkan düzlüklerinde tarıma elverişli sâhalarda yerleşik hayata geçtiler ve yoksul yaşamlarını yine gösterişsiz biçimde sürdürmeye devam ettiler.<sup>31</sup>

Konar-göçer Yörük-Türkmen ahali, ister Anadolu'da Toroslar ile Batı ve Kuzey Anadolu dağlık bölgesinde, ister Rumeli'de Doğu Balkan, Deli-Orman yaylalarında ve Dobruca kışlak bölgesinde yoğun bir nüfusa sahipti ve merkezi otoriteye başkaldırıya her zaman hazır bir hâldeydi.<sup>32</sup>

Anımsanacağı gibi, üzerinde önemle durulacak bir nokta Şeyh Bedreddin yandaşlarıyla Saruhan-İzmir bölgesi Türkmenleri arasındaki yakın ilişkiyi özellikle belirtmek gerekir. 14. yüzyılda Balkanlara akınlar hâlinde ulaşan Türkmenler, başlıca Saruhan ve İzmir bölgesinden göç etmişlerdi. Bu Türkmenlerin Rumeli'ne geçerken izledikleri geleneksel yol, Anadolu'da Karesi üzerinden, Trakya'da Istranca Dağları yaylalarından Doğu Balkanlara, adını Türk Bulgarlarının verdiği Tanrı Dağlarına ulaşıyordu.

Yıldırım Bayezid'in (1389-1402) Rumeli'ne sürdüğü Saruhan Yörükleri, güçlü uc bölgelerine vücut vermiş aynı zamanda Balkanların verimli yaylakları ve bol ganimet olanakları nedeniyle Batı Anadolu'dan Rumeli'ne kendiliğinden göçler başlamıştır.<sup>33</sup>

<sup>30</sup> İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 600.

<sup>31</sup> İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 602-603.

<sup>32</sup> İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 600.

<sup>33</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (XI) İstanbul 1949-50, s. 524-569; İncalcık, *Fatih Sultan Mehemed...*, s. 603-604.

## 5. OSMANLI YÖNETİMİNDE MERKEZ-ÇEVRE ÇATIŞMASI

Osmanlı toplumunda uc devletinden imparatorluğa hızla evrilme ihtiyacı, Weberyen bir yaklaşımla değerlendirmek gerekirse merkez-çevre karşıtlığını ve giderek çatışmasını beraberinde getirdi; çünkü, Yıldırım Bayezid döneminde geliştirilen yeni yönetim tarzı göçebe geleneklerinin tam tersi bir yönde evrilmekte idi. Geleneksel ile yeni yöntemlerin arasındaki farklılığın ifşa ettiği, gerilimi arttıran bir etken daha vardı ki bu yeni unsur, sultanlığın yönetim faaliyetlerine soyca Türk olmayan, ama, devlet ve toplum algısı ile tamamen Türk ya da Osmanlı yeni bir sınıfın dahil olmasıydı. Bu durum tarihsel akışın doğal bir sonucuydu; çünkü, göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzını sürdürmekte olan Türkmen kökenli Türklerin bir bürokrasiyi yönetip yürütecek eğitim ve donanıma sahip olmadıkları açıkça görülmekteydi. Bu nedenle I. Murat ve Bayezid tarafından yeni fethedilen topraklarda eski yönetimi bilen, ama, sultana mutlaka sadık yeni bürokratlar yetiştirecek seçkin kişilerden yararlanmak politikası izlendi. Bunların Hıristiyan olmaları sorun değildi ve o nedenle onlardan danışmanlar atandı. Böylece kul sisteminin temelleri atılmış oluyordu ve bürokrasinin başına büyük ölçüde sultanın kul/köle kökenli devlet adamları getirildi.<sup>34</sup>

Bu yapılanmaya Türk kökenli beyler sınıfının ve Türk feodallerinin tepkisi yükselmekteydi; çünkü, Yıldırım Bayezid, öyle bir imparatorluğun temellerini atıyordu ki, merkezi kaydetme sistemi ve vergi toplamada yoğun çaba harcayan merkezi bürokrasi, Türk yaşamının önemli bir parçasını oluşturan göçebe yaşam tarzını ve özgürlüklerini ya kaldırıyor ya çok daha geriye öteliyordu. Hükûmet etmenin anlamı tamamen değişiyor ve Orta Asya fatihlerinin alışkın olduğu *göçebe imparatorluğu* anlamından farklılaşarak uzaklaşmaktaydı; yalnızca, bu farklılaşmaların üzeri İslâmî bir kisve ile bir dereceye kadar örtülmekteydi.

15, 16 ve 17. yüzyıllardaki Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen toplumsal ayaklanma ve protesto hareketlerinin önemli bir kısmı bu nedenden kaynaklanmaktadır. Çoğunluğu, Anadolu Türkmen isyanları karakterindedir. Böyle bir tarihsel gerçeğin karşısında 14 ve 15. yüzyıl döneminde Osmanlı sultanlarının, ağırlığı devşirme kökenli bürokrasiye dayandırdıkları yeni merkezi yapılanmada, bir başka deyimle merkez-çevre ilişkili örgütlenmede göçebeler yönetimde ötelenmek durumundaydı ve bu nedenle merkezin amaç ve iradesini gerçekleştirmek adına merkezi bir orduya ihtiyaç duyulmaktaydı. Üst bürokrasinin desteklediği sultanlar, artık,

<sup>34</sup> Halil İnalçık, *The Ottoman Empire Classicak Age (1300-1600)*, (Translated by Norman Istkowitz and Colin İmber) London 1973, p. 17-19. Ayrıntılı bilgi için bkz., İ. Hakkı Uzunçarşılı *Kapıkulu Ocakları I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

önceki dönemlerde göçebe unsurların ve süvari sınıfının niyet ve becerilerine dayanan devlette, öngörülen ve kullarca da talep edilen merkezi imparatorluk adına göçebelige dayanan yapının sürdürülemezliği fikrini taşımaktaydılar.<sup>35</sup>

Öncelikle Osmanlı devleti, Avrasya steplerinde örnekleri bulunan göçebe imparatorluklardan biri değildi; ancak, Orta Asya, Hint, İran, Sasani, Abbasi ve Emevi/Abbasi iz ve etkilerini taşıyan bir Ortadoğu imparatorluğu olarak yapılandı. Özellikle egemenliğindeki halkın yâni yerleşik nüfusun korunması, onların tarımsal ve ticari çıkarlarının geliştirilmesine öncelik veriyordu. Bu politika, esas itibariyle ekonomik zihniyete değil, daha çok devletin finansal sonuçlarına dayanıyordu.<sup>36</sup>

Geleneksel Türk sistemine dayanmaya devam eden bir imparatorluğun başına neler geldiğini, Anadolu Beyliklerine, Mısır ve Suriye'de egemenlik yapan Eyyubîlere ve Memlûklülere model olan Türkiye Selçukluları tarihi açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu sistem fetihlere uygun olmakla birlikte, aynı zamanda kendi önderlerine karşı da her zaman karşı gelme potansiyeli taşıyan bir sistemdi. Göçebe yaşam biçiminin dayattığı kaçınılmaz bir durumdu. Osmanlı hanedanının ve dolayısıyla devletin ayakta kalabilmesi için geleneksel Türk sistemini destekleyen ve aynı zamanda merkeze başkaldıran unsurlara karşı bağımsız bir güç kaynağına ihtiyaç duyuldu. Yeniçeri ordusunun kaynağı bu düşünceye dayanmakta idi.<sup>37</sup> Büyük Selçuklularda ve Türkiye Selçuklularında da devşirme sistemine benzeyen merkezi ordu bulunmakla birlikte, bu orduda çoğunluk Türk/Türkmen kökenlilerden oluşmaktaydı<sup>38</sup>. Yönetim anlayışı ise her biri istiklâl peşinde olan Türk siyasal feodalitesi karakterinde idi.

Bayezid döneminde Müslüman Türk göçebelerinin ordunun başlıca unsuru olmaktan çıkarılma politikası köklü bir değişim beraberinde getirdi. Kullardan oluşan bağımsız bir iktidar kaynağı, asker sayısı ve caydırıcılık açısından geleneksel Türk güçlerinden oldukça zayıftı; ancak, karşısındaki güçler dağınık hâldeydi. Sultana bağlı bu hassa askerleri, bu dağınık her ayrı güçten daha organize ve güçlüydü. Buna karşılık yeni imparatorlukta Türkler de yeni arayış ve statü içindeydiler. Kimileri fethedilen yeni topraklara yerleştirilirken, kimileri de sınırlarda akıncı olarak kullanılmaya başlandı. Göçebe liderleri merkezi yönetimin belirlediği topraklara yerleştirildi. Kısaca, fetih politikası sürdürülen Balkanlar'da Türkler/Türkmenler de kendilerine

<sup>35</sup> İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa...*, s. 156.

<sup>36</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.156.

<sup>37</sup> Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.80-83.

<sup>38</sup> Osman Turan, *Müsameretül Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944, s. 20-25.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

verilen toprakların kayıtlarının tutulduğu, faaliyetleri yakından izlenen ve gerektiğinde savaşa çağrılan bir sistemin parçası olmayı sürdürmekteydiler.<sup>39</sup>

Özellikle Kosova (1389) ve Niğbolu (1396) savaşlarını takip eden süreçte Yıldırım Bayezid'in zihnini meşgul eden temel konu, Anadolu'daki Türk beyliklerine ve beylerine karşı alacağı tutumdu; çünkü, Osmanlı Beyliği'nin de aralarında yer aldığı bu beylikler, Osmanlı için ciddi bir sorun yaratmaktaydı. Bir biçimde bu Türk Beliklerinden biri Osmanlı devleti için tehdit olabilirdi. Türk beyliklerini fethetmek Osmanlı'nın yararına olabilirdi, ancak, bir o kadar da kolay değildi. İslâmiyet'in yayılmasına baş koymuş gaziler olarak Osmanlılar bu konularından yararlanmışlardı. Sultan savaş hâlinde diğer Türk beyliklerine karşı kendi askerlerine güvenebilir miydi?

Bu sorunsalı çözmek için Bayezid, Kosova'da ve Niğbolu'da Avrupalı güçlere karşı Anadolu askerlerinden yararlandığı gibi, Anadolu Türk beyliklerine karşı da Avrupalı vasalları kullanma yöntemini seçti. Beyliklere karşı 1390-91 ve 1393-94 sürecinde açılan savaşlarda Bayezid, merkezi kapıkullarından başka, Sırp, Bizans ve diğer Avrupalı vasallardan oluşan orduları kullandı.<sup>40</sup>

### 6. MUSA ÇELEBİ DÖNEMİNDE ANADOLU VE BALKANLAR'DA SOSYO-POLİTİK DURUM

Emir Timur; Bayezid'in askeri operasyonlarıyla siyasi anlamda birleştirdiği Anadolu coğrafyasını eski sahipleri olan devrik Türk beylerine iade ederken esir sultanın tüm oğullarına temliknameler dağıtmak suretiyle her birini bir bölgenin hâkimi olarak tanıması Osmanlı siyasi birliğini parçaladı. Osmanlı şehzadelerinin süzereni sıfatıyla İsa'yı Bursa tahtına yerleştirdi. Süleyman Çelebi ise 1361'de fethedilmiş olan Edirne'de<sup>41</sup> tahta oturdu.

Şeyh Bedreddin ve Musa Çelebi olayı böyle bir zamanla örtüşüyordu. Şeyh Bedreddin ile Musa ve Mehmet Çelebiler konusu, yalnızca tarih biliminin değil, aynı zamanda *devlet ve felsefe* ilişkisinin de konusu olmalıydı; çünkü, Platon/Eflâtun felsefesinden beri devlet-felsefe ilişkisi kenarda köşede kalmış bir konu değil, bir hayat-memat meselesiydi; zira, Platon'un devletinde, devlet ve felsefe döngüsel olarak birbirine muhtaç gibidir; biri olmadan diğeri de asla

<sup>39</sup> Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.80-83.

<sup>40</sup> Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi...*, s.205-225; Mc Carty, *Osmanlı Türkleri...*, s.72-73;

<sup>41</sup> Edirne'ye Osmanlı tarihinde gaziler Şehri de denir. Bedreddin'in babası Gazi/Kadı İsrail de I. Murad'ın önderliğinde Edirne'yi fetheden gaziler arasındaydı. Bursa'dan sonra ikinci Başkent olan Edirne, aynı zamanda Bursa gibi medrese eğitiminin yapıldığı bir kültür merkeziydi. Bedreddin'in büyüdüğü, gençlik yıllarını geçirdiği, ilk fıkıh-hukuk eğitimini aldığı ve Ankara bozgunu sonucu (1402) Mısır dönüşünde zaviye kurup ders verdiği bir şehirdi. Aynı zamanda, 2011-13 yılları arasında Musa Çelebi'nin padişahlığı sürecinde Kazaskerlik yaptığı başkentti. Bkz., Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s.125.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

olamazdı.<sup>42</sup> Bedreddin'in idamına giden sürecin niteliği, yâni, felsefenin, insana korkusuzluğu öğrettiği gerçeği Demokritos'tan beri biliniyordu.<sup>43</sup> Bu nedenle Bedreddin de aldığı eğitim sonucu edindiği engin bilgisi ile çağdaşlarından daha cüretkâr bir politik tutum benimsemiş olmalıydı.<sup>44</sup>

Mehmet Çelebi, Ankara savaşından kaçtıktan sonra kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte savaştan önce sancak beyi olduğu Amasya'ya çekilmişti. Emir Timur, Mehmet'in bu bölgede kalmasına izin verdi; ancak, Mehmet'in, Amasya ve Sivas bölgesine bütünüyle egemen olabilmesi için bir dizi savaş vermesi gerektiğini de biliyordu. Bayezid'in diğer üç oğlu Yusuf, Mustafa ve Musa'ya bir toprak başışlanmazken, henüz on yaşındaki Kasım ise herhangi bir bölge üzerinde hak iddia edecek yaşta değildi<sup>45</sup>.

<sup>42</sup> Zeynep Direk, "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis yayınları, İstanbul 2001, s. 69-80, Bkz., 21 No'lu dipnot.

<sup>43</sup> Doğan Göçmen, "Demokritos: Antik Atomculuğun ve Maddeci Evren Tasarımının Kurucusu", *İlkçağda Doğa*, (Edit.; Abrim Gürgen), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2022, s. 247-256.; Demokritos'un felsefi yöntemi, deney yönteminin bir başlangıcı gibiydi. Demokritos'un, eserlerinde doğal olayların en son nedenleri için; "bu olay her zaman böyle olmuştur ve o nedenle de böyledir." Ya da "bu olay önce de böyle olmuştur." gibi anlatımların bulunması onun deneye ne denli önem verdiğini göstermektedir. Demokritos, Avrupa'da 13. Yüzyılda Bacon tarafından tanınmaya/tanıtmaya başlanmıştır. Bacon, Demokritos'u, bilim açısından Aristo'dan daha üstün olarak değerlendirir. Bkz., Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 62-63.

<sup>44</sup> Şeyh Bedreddin; 1390'lı yıllarda önce Konya'da *Füsusül Hikem* yazarı ve ünlü tasavvufçu Endülüslü İbn-i Arabî ve öğrencisi Sadreddin Konevî ile tanışır [Bedreddin, temel tasavvuf bilgisini İbn Arabî'den alır. *Varidat* başlıklı, kimi araştırmacıların Bedreddin'in eseri olduğu bilgisine kuşku ile yaklaşsalar da, kitabını *Füsus ül Hikem*'in okumalarından çıkardığı derleme olarak değerlendirebiliriz. Bkz., İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 189] ve ilk tasavvuf bilgilerini onlardan alır; ayrıca, Daha sonra Halep ve Şam üzerinden Kudüs'e gider; orada, Memlûklerin Kudüs emiri Ebu Ali el-Keşmirî ile karşılaşır. Şeyh'in ilim ve zekâsını gören Keşmirî, Bedreddin'le yakından ilgilenir. Bir süre Kudüs'te kalan Bedreddin buradaki bilginlerin derslerini izler. O sırada Kudüs'te bulunan ünlü ilâhiyatçı İbn Hacer el-Askalanî'den altı ay gibi bir sürede *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Muslim* kitaplarını okuma inceleme fırsatı bulur. Bedreddin daha sonra, Memlûklülerin ülkesi Mısır'a gider. O dönemde Ezher üniversitesi/medresesi en canlı dönemlerini yaşamaktadır. Seyyid Şerif-i Cürcani, Kutbeddin Razi, İbn Hacer el-Askalanî, Abdüllatif, Mübarekşah Mantıkî; İbn Haldun, Bedreddin-i Aynî, tasavvufçu Ekmelüddin gibi ünlü bilginler de orada bulunmaktadır. *Menâkıbnâme*'ye göre Bedreddin, Seyyid Şerif ve Abdüllatif'in orada olmasının da etkisi ile Mısır'a gelmiştir. Zekâsı ve İslami bilimlerdeki ünüyle kısa zamanda tanınan Bedreddin, Mısır Memlûklü Sultanı Berkük'ün oğlu Şehzade Ferec'e öğretmen olarak atanır; ancak, iki ya da üç yıl sonra Sultan Berkük ölünce Ferec genç yaşta hükümdar olur. Bu arada Bedreddin 'tasavvufa yönelir ve Ahlat'tan gelerek Mısır'a yerleşmiş olan, hekim, tasavvufçu ve simyacı Seyyid Hüseyin Ahlati ile tanışır. Şeyh Hüseyin Ahlati'nin memleketindeki ve Kahire'ye gelmeden önceki yaşamına ilişkin bilgiler yeterli değildir. Ünlü *Şerefname* yazarı Şerephan Seyyid Hüseyin Ahlati'yi Ahlat'ın büyük alim ve mutasavvıfları arasında sayar. Şeyh Ahlati'nin Mısır'a gittiğini belirten *Şerefname*, bunun öğrencilerinin/müritlerinin ve aşiretinin Kahire'de "*Ahlatlılar Mahallesi*" diye bir semt oluşturup, 1600'lü yıllarda bu semtin var olduğunu *Şerefnâme* yazmaktadır. Müfid Yüksel'in, özellikle, Bedreddin'in bilimsel yönünü öne çıkaran çalışmasında; *Menâkıbnâme*'ye göre, Berkük tarafından Hüseyin Ahlatî ve Bedreddin'e adlan Mariya ve Cazibe olan iki kardeş cariyeye "hediye" edilir. Bedreddin Cazibe ile, Ahlatî ise Mariya ile evlenir. Uzun süre Tanrıya ulaşma sürece dünyevilikten vazgeçme demek olan "*cezbe*" halinde kalmıştır. Bu aşamada birey, özgüvenini kaybeder. Tasavvufa derin bir geçiş yaptığından bilim adına öğrendiği tüm kitaplarını Nil nehrine attığı iddia edilir. Bedreddin'in yaşam öyküsü ve özellikle bilim serüveni için Bkz., Müfid Yüksel, "Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin", *Tezkire*, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994, s.60-61-66.

<sup>45</sup> Nilgün Elâm, "Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Sayı:13) Isparta 2011/1, s.8.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi Mehmet’in Amasya-Tokat ve Sivas bölgesinde, *Rumiye-yi Suğra*, yerel Türkmen feodalleriyle yaptığı mücadelede Osmanlı egemenliğini tanıtmada başlıca; Mehmet’in devamlı yanında bulunan Amasya yerlisi olan zırlı süvari “*Rum Serverleri*”, bölgedeki Türkmen feodallerinin keyfi baskı ve yağmalamalarına sürekli karşı duran yerel ulemâ ile ayanların önderliğinde şehir halkının desteği belirleyici olmuştur.<sup>46</sup>

Ankara bozgunu sonrasında Timur Anadolu’da kaldığı sürece karışıklıklar devam etti ve ülkesine döner dönmez var edilen mevcut statü tartışılır hâle geldi; ancak, asıl sorun Osmanlı tahtına kimin çıkacağıydı. İsa, diğer kardeşleri tarafından sultan olarak tanınmamıştı ve egemen olduğu bölge, sadece Anadolu topraklarının bir bölümü ile eski başkentten ibaretti. Bilindiği üzere Rumeli’nin idaresi Timur tarafından Bayezid’in en büyük şehzadesi Süleyman’a verilmişti. Savaş meydanından devlet erkânı ile birlikte kaçarak Rumeli’ye geçen Süleyman, Rumeli’de ilk iş olarak buradaki statüsünü sağlamlaştırabilmenin Hıristiyan desteğine bağlı olduğunu biliyordu ve ona göre hareket etti.<sup>47</sup> Benzer biçimde, Bizans yöneticileri başta olmak üzere, Hıristiyan güçler; *kendilerine en fazla çıkar sağlayan ve en az tehdit unsuru oluşturan şehzadeyi desteklemek* fikir ve eylemi, politikalarının temelini oluşturmaktaydı.<sup>48</sup>

Balkanlar’da kısa süreli de olsa sosyo-politik bir devrim süreci diyebileceğimiz bir olguyu başlatan Musa Çelebi ile ilgili olarak tarih bilimci Nilgün Elâm’ın, Yunanca kaynaklara dayanarak yaptığı analizde; Bizans kaynaklarında bulunan yeni bilgiler Osmanlı kaynaklarının etkisi altında inşa edilen klasik tarih yazımında iddia edilenin aksine Musa’nın Balkanlar’daki kariyerine başlarken, yalnızca Türk kökenli ümerâ ile Eflâk Voyvodası Mircea ve Rumeli’deki gazilerin desteğini almadığı, aynı zamanda geniş tabanlı bir ilgi ve destek gördüğü belirtilmektedir.<sup>49</sup> Böyle olmakla birlikte Musa Balkanlara geçtiği zaman ikisi de Türk karşıtı siyaset izleyen iki feodalden birisi Stefan Lazareviç (1389-1427), diğeri de yaşlı Eflâk Prensi Mircea (1386-1418) idi ve Musa bunlardan destek aldı.<sup>50</sup>

<sup>46</sup> Halil İncalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 100-101. İncalcık, Çelebi Mehmed’in, yakın adamlarıyla birlikte Fetret sürecinde bir süre Bolu sancağında Seben kasabası mağaralarında saklandığını belirtir.

<sup>47</sup> Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s. 5.

<sup>48</sup> İncalcık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 102-103; Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

<sup>49</sup> Elâm, “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde...”, s.8-9.

<sup>50</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.; *Şehzâde Musa’nın Rumeli’de iktidarı elde edişinin çok sayıda Hıristiyan ve Müslüman güçlerin ortaklaşa ve organize eyleminin sonucu olduğu açıktır. Böyle bir yorum, Osmanlı kaynaklarının anlatılarının etkisiyle Musa’nın iktidara yükselişi sonrasında Hıristiyan-karşıtı politikalarıyla çelişiyor gibi görünebilir; ancak, şehzadenin bu başarısının altında, Osmanlı birliğinin yeniden sağlanmamasını temel strateji olarak kabul eden Rumeli’deki Hıristiyanlar ile Anadolu’daki Türk ittifakının etkisi açık biçimde görülmektedir.* Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.



## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Söz konusu dönemine ait bilgileri yansıtan Bizans kaynakları, şehzadenin, Bizanslıların ve Sırp'ların yardımını da aldığını şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilgi vermektedir; hâttâ, aynı kaynaklarda Balkanlardaki Hıristiyan feodallerin yardımını alabilmenin yolunun, Bizans imparatoru II. Manuel Paleologos ile ittifaktan geçtiğini Şehzade Musa'nın anladığı, bilgisine yer verilir; ayrıca, bu kaynaklarda Musa'nın Rumeli'ye geçmesine izin veren Mehmed'in Manuel ile temasa geçilerek desteğinin sağlanmasında gelenek hâline dönüşmüş olan “Karaman-Bizans-Candaroğulları ittifakının” kilit rol oynadığı konusu özellikle işlenir.<sup>51</sup> Genelde tüm incelemelerde söz konusu ittifakın, bu ittifakın tek seferlik olmadığı, aksine Osmanlı tarihindeki başka şehzade isyanlarında da devreye girdiği kanıtlanmaktadır.<sup>52</sup>

Musa'nın Candaroğulları ile Karamanoğulları beylikleri arasında geliş gidişleriyle ilgili, anlatısı olaylardan bir yüzyıl sonra yazılmış olan Neşri'nin, Osmanlı şehzadesinin başından geçen gerçek olayları yansıttığına hükmediyor; ancak, tarihçi, Neşri'nin eserindeki ilgili bölümünün daha erken dönemde yaşamış olan meçhul yazarın<sup>53</sup> diğer kroniklerin yaptığı gibi Karaman'ın rolünü dışarda bırakabileceken neden bu anlatıyı seçmiş olduğu konusunda kararsız kalıyor.

Kastritsis'e göre<sup>54</sup>, Neşri'nin anlatısında aktarılan hikâyenin büyük olasılıkla bu olaylarla ilgili bazı gerçekleri gizlemiş olduğunu düşündürüyor, çünkü Musa'nın Kastamonu ve Karaman'a yaptığı ziyaretlerin amacını gizleme amacıyla yazdığını ortaya çıkarıyor. Tarihçi Elâm'a göre, cevap açıktır: bu geliş gidişler Musa'yı Mehmet'in yanı sıra Eflâk Prensi Mirçea, İsfendiyar, Karaman beyinin çıkarları doğrultusunda serbest bırakan ve Musa'nın başarılı bir operasyonla Rumeli'ye geçirilmesinden çıkarı olan tüm bu isimlerin dahil olduğu diplomatik tartışmalar ve ortak planların anlaşılması gerekiyor.<sup>55</sup> I. Mehmet'in, Musa Çelebi'yi Balkanlara göndermesinde, Süleyman Çelebi'yle mücadelesinde Bursa'daki iktidar adına hareket etmesi öngörülmüştü; ancak, istenen ve beklenen tutum farklı yönde gelişti.

Yakın zamanlara kadar Osmanlı tarih yazımında hem Osmanlı hem Bizans kaynaklarındaki bilgilere dayanılarak Musa Çelebi'nin Balkanlar'daki kariyerinin başlamasında sadece Vlah voyvodası Mirçea'nın rolü olduğu kabul edilmekte idi<sup>56</sup> ve iki Bizans kaynağının tanıklığına

<sup>51</sup> Elâm, “Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde...”, s.8-9.

<sup>52</sup> Halil İncalcık, *The Ottoman Empire Classical Age (1300-1600)*, London 1973, p.18-19.

<sup>53</sup> Bu, “*Meçhul yazar*” Ahmedî'dir. Bkz., İncalcık, *Has-Bağçede 'Ays u Tarab...*, s. 120.

<sup>54</sup> Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma...*, s. 474-477; Dimitrits J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*, Brill, Leiden 2007., p.130-131.

<sup>55</sup> Elâm, “Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde...”, s.8-9.

<sup>56</sup> Elâm, “Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde...”, s.8-9.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

rağmen Musa'nın yükselişinde Bizans imparatoru II. Manuel Paleologos'un rolü de önemliydi.<sup>57</sup> Özellikle Sırp Prensi Lazaroviç; Musa'ya yardım ederek Rumeli beylerinin gücünü kırmak ve merkezi bir Osmanlı devletinin yeniden inşa edilme plânını boşa çıkarmak amacındaydı.<sup>58</sup> Lazaroviç, ayrıca, Sırbistan'da Osmanlı Türkiye'si yanlısı Şehzade Süleyman ile anlaşılan Vulk Paroli'ye, imparatorluğu birlikte paylaşacakları mesajı vermektedir.<sup>59</sup> Musa Çelebi'yi salt feodal beyler desteklemiyordu; İtalyan kent cumhuriyetleri de onu kullanmaya uygun uysal bir araç görmek eğiliminde idiler. Ne var ki Werner, böyle bir hesabı gaflet olarak nitelendirmektedir.<sup>60</sup>

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği Menâkıbnâme ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşri'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İsa Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiğine dair kayıtları nakletmek konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.<sup>61</sup>

Bu anlatıların ışığında anlaşılacağı gibi, Musa ve İsa Bursa'da egemenlik mücadelesinden sonra Musa Çelebinin Bursa'yı ele geçirmesi üzerine Süleyman Çelebi, Rumeli'den topladığı birlikleriyle Anadolu'ya geçmiş ve Musa'yı Bursa'dan uzaklaştırmıştır. Musa ise Karamanoğlu'na sığınmıştır. 1405'te Ankara ve Bursa'yı ele geçiren Süleyman Çelebiyi tekrar Balkanlara döndürmek amacıyla, Amasya'da bulunan Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi ikna ederek, Musa'yı destekleyen Karamanoğlu ve İsfendiyaroğlu ile Eflâk Beyi Mircea'dan yararlanmak istemiştir.<sup>62</sup>

Bu amaçla Musa, Beylerbeyliğine, uc beylerinin önderi Gazi Mihaloğlu'nu Kazaskerliğe ise *sınır* gazilerine sipahilik ve timar vaat eden radikal Şeyh Bedreddin'i atadı. Bu ikisi

<sup>57</sup> Elâm, "Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçişinde...", s.8-9.

<sup>58</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

<sup>59</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

<sup>60</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 43.

<sup>61</sup> İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97. Bunlardan Oruç Beğ Tarihi'ndeki ilgili kayıt şöyledir: "İsa Çelebi ve Musâ Çelebi birbirini kova, Karesi vilâyetine vardılar uğraşdılar. Âhir Musa Çelebi, İsa Çelebi'yi aradan götürdi kendi kaldı. Musâ Çelebi gelüp Bursa'da oturdu. Emir Süleyman bunu işitdi. Ardından yeniçeri kapu halkıyla, Rûm-eli leşkeriyle Anadolu'ya geçüp Bursa'ya vardı. Musâ Çelebi kaçdı Karamanoğlu'na vardı, anda kaldı. Emir Süleyman bunu işidüp kız karındaşı Fâtıma Hatun ve kiçi karındaşı Kâsım Çelebi o vakt sağdı derler; anları Emir Süleymân Kostantin tekürine[imparatora] rehn kodı. Tekür ile barışdı; hiç yağılık[düşmanlık] etmeye dostluk ede. Emir Süleymân âhirü'l emr[son iş olarak] girü Rûmeli'ne geçti, hicretin sene 805 [1402-3 ] vâkı' oldı." Bkz., *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 42-43.

<sup>62</sup>Şehabeddin Tekindağ, "Musa Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi VIII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 356.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Balkanlar'da yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişilerdi<sup>63</sup>. Sınır gazilerinin Süleyman Çelebi'nin Balkanlar'daki politikasına karşı tutumlarını *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da görmekteyiz. Yıldırım Bayezid, diyor bu halk kitabı, *Edirne'de karar idüp bu Vulk-oğlu [Sırp Kralı] kızını Yıldırım Hana virdü. (...) tâ Vulk-oğlu kızı gelmeyince [Elanora ile evlendiği zamana kadar] Yıldırım Hân, sohbet ve işret ni'düğün bilmezdi. Hiç içmezlerdi ve şarap sohbeti olmazdı. (...) anlar dahi ulemâdan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. (...) hemândem Osman beğlerine Acem ve Karamanîler musahip/danişmend oldu. Osman Beğleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekib oldular.*<sup>64</sup>

Tarihsel olgu ve kaynakları değerlendirme adına, literatürde Şeyh Bedreddin'in çağdaşı olarak kendisinden bahseden başlıca üç ana kaynak bulunmaktadır: Bunlar; Şeyh Bedreddin'in torunu Halil bin İsmail'in yazmış olduğu *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*<sup>65</sup> ile Şeyh Bedreddin'le yüz yüze görüşmüş olan İbn Arapşah ve Bedreddin'in çağdaşı Bizans tarihçisi Dukas'ın eserleridir.<sup>66</sup>

15. yüzyılda yaşamış olan Cenevizli Bizans tarihçisi Dukas ve Dukas'ın eserini kaynak aldığı anlaşılan Osmanlı tarihçisi Şükrullah, Şeyh Bedreddin'in bir isyan başlatmış olduğundan bahsetmezlerken, sadece Karaburun'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Börklüce Mustafa'nın isyanı ve idamı hakkında bilgi vermektedirler.<sup>67</sup>

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği Menâkıbnâme ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşrî'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İâ

<sup>63</sup> İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120.; Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 125.

<sup>64</sup> *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri)*, Haz., N. Azamat, İstanbul 1992, s. 33; İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120.

<sup>65</sup> Halil b. İsmail, *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

<sup>66</sup> Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

<sup>67</sup> Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 74; Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma-Neşrî Tarihi II*, (Yayımlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.545-546; Osmanlı Tarih yazıcılığında II. Bayezid döneminin özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır; çünkü, ilk klâsik Osmanlı tarihçilerinden olan Âşıkpaşazâde, Neşrî, İdris-i Bitlisî ve Kemâlpaşazâde eserlerini bu dönemde yazmışlardır. Bunların dışında birçok tarihçi de ya Osmanlı'nın kuruluşundan başlayan ya da sadece kendi dönemlerinin olaylarını veren eserler almışlardır. Birçok *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'ın da telif edildiği II. Bayezid dönemindeki bu verimliliğin başlıca nedeni, II. Bayezid'in tarihe, tarihçilere ve bilime gösterdiği ilgi ve yaptığı teşviklerde aranmalıdır. Bkz., Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.142.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiği bilgileri konunun daha anlaşılır olmasını sağlamaktadır.<sup>68</sup>

Musa ve İsa Bursa'da egemenlik mücadelesinden sonra Musa Çelebinin Bursa'yı ele geçirmesi üzerine Edirne'de bulunan Süleyman Çelebi, Rumeli'den topladığı birlikleriyle Anadolu'ya geçmiş ve Musa'yı Bursa'dan uzaklaştırmıştır. Musa ise Karamanoğlu'na sığınmıştır. 1405'te Ankara ve Bursa'yı ele geçiren Süleyman Çelebiyi tekrar Balkanlara döndürmek amacıyla, Amasya'da bulunan Mehmet Çelebi, Musa Çelebi'yi ikna ederek, Musa'yı destekleyen Karamanoğlu ve İsfendiyaroğlu ile Eflâk Beyi Mirçea'dan yararlanmak istemiştir.<sup>69</sup>

Rumeli'nde Musa ve Süleyman arasındaki taht mücadelesi devam etmiştir. Süleyman'ın gücünü göstermesi açısından Tarihçi Dukas'ın verdiği bilgiler önemlidir: Musa çelebi, zorlu ve fakat imkânsız olmayan birkaç muharebe sonucu Süleyman Çelebiyi tasfiye etmiştir (1411); Balkanlarda Musa Çelebi; vezirlere ve devlet adamlarına mektuplar göndererek, şayet padişah olacak olursa, bunlardan her birine icap eden ihsanlarda bulunacağını va'detti. Musa, bu kadarla yetinmeyerek, Tuna boyundaki mahallerde bulunan Türklerden asker topladı ve bu askerler tarafından bütün Trakya, Teselya ve İllirya taraflarında padişahlığı ilân etti. Süleyman Çelebi ise, o sırada Mehmet Çelebi karşıtı ve Süleyman'la iş birliği yapan İzmiroğlu Cüneyt Beyi Bulgaristan taraflarına göndererek, kendisini Ohri bölgesi sancak beyi olarak atadı. Süleyman Çelebi, Gelibolu'dan yönünden Edirne'ye girdiği zaman halk kendisini velinimet olarak kabul ediyordu ve gerçekten de böyle idi. Zira Süleyman, her nereye giderse ister şehir ister kasaba olsun, orada otuz gün kalırdı ve orada, ayırimsız zengin ve yoksulları kollardı. (...) Süleyman Çelebi de Edirne'den asker toplayarak, Musa'ya karşı gönderdi. Kendisi gece gündüz içki içmekle vakit geçiriyordu. Musa kendisine karşı gelen askerlerle harbe tutuşarak galip geldi ve Sofya civarında Süleyman'ın askerlerini kaçmağa mecbur etti. Bu galibiyet üzerine Musa'nın garp vilâyetlerinin hâkimi olacağı şayiası etrafta yayılmaya başladı.<sup>70</sup>

<sup>68</sup> İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97.; Oruç Beğ Tarihi'ndeki ilgili kayıt şöyledir: “İsâ Çelebi ve Musâ Çelebi birbirini kova, Karesi vilâyetine vardılar uğraşdılar. Âhir Musa Çelebi, İsâ Çelebi'yi aradan götürdi kendi kaldı. Mûsâ Çelebi gelüp Bursa'da oturdu. Emir Süleyman bunu işitti. Ardından yeniçeri kapu halkıyla, Rûmeli leşkeriyle Anadolu'ya geçüp Bursa'ya vardı. Mûsâ Çelebi kaçdı Karamanoğlu'na vardı, anda kaldı. Emir Süleyman bunu işidüp kız karındaşı Fâtıma Hatun ve kiçi karındaşı Kâsım Çelebi o vakt sağdı derler; anları Emir Süleymân Kostantin tekürine[imparatora] rehn kodı. Tekür ile barışdı; hiç yağılık[düşmanlık] etmeye dostluk ede. Emir Süleymân âhirü'l emr[son iş olarak] girü Rûmeli'ne geçti, hicretin sene 805 [1402-3] vâkî' oldı. ” Bkz., *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 42-43.

<sup>69</sup>Şehabeddin Tekindağ, “Musa Çelebi”, *İslâm Ansiklopedisi VIII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 356.

<sup>70</sup> Bkz., Dukas, *Bizans...*, s. 54.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Balkanlara geçtikten sonra Edirne'ye egemen olan Musa Çelebi, Beylerbeyliğine, uc beylerinin önderi Gazi Mihaloğlu'nu Kazaskerliğe ise *sınır* gazilerine sipahilik ve timar vaat eden radikal Şeyh Bedreddin'i atadı. Bu ikisi Balkanlar'da yaşamı ve ihtiyaçları temsil eden kişilerdi.<sup>71</sup>

Tarihsel olgu ve kaynakları değerlendirme adına, literatürde Şeyh Bedreddin'in çağdaşı olarak kendisinden bahseden başlıca üç ana kaynak bulunmaktadır: Bunlar; Şeyh Bedreddin'in torunu Halil bin İsmail'in yazmış olduğu *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin*<sup>72</sup> ile Şeyh Bedreddin'le yüz yüze görüşmüş olan İbn Arapşah ve Bedreddin'in çağdaşı Bizans tarihçisi Dukas'ın eserleridir.<sup>73</sup>

15. yüzyılda yaşamış olan Cenevizli Bizans tarihçisi Dukas ve Dukas'ın eserini kaynak aldığı anlaşılan Osmanlı tarihçisi Şükrullah, Şeyh Bedreddin'in bir isyan başlatmış olduğundan bahsetmezlerken, sadece Karaburun'da peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Börklüce Mustafa'nın isyanı ve idamı hakkında bilgi vermektedirler.<sup>74</sup>

Osmanlı kaynaklarının itibar ettiği *Menâkıbnâme* ile Âşıkpaşazâde ve Oruç Beğ Tarihi ve bir Anonim Osmanlı Kroniğinde Musa Çelebi'nin ilk yıllarına dair kayıtların aslında çelişmediği aksine uyduğu görülecektir. Bu kanıtlardan biri yine dönemin en önemli anlatısını sunan Neşri'deki *Menâkıbnâmenin* yayımlanmış nüshalarından birinde saklıdır. Bu noktada, *Menâkıbnâme* dışındaki Osmanlı kaynaklarında anlatılan, Musa Çelebi'nin ağabeyi İsa

<sup>71</sup> İnalçık, *Has-Bağçede 'Ays u Tarab...*, s. 120.; Arca, *Şeyh Bedreddin...*, s. 125.; Sınır gazilerinin Süleyman Çelebi'nin Balkanlar'daki politikasına karşı tutumlarını *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da görmekteyiz. Yıldırım Bayezid, diyor bu halk kitabı, *Edirne'de karar idüp bu Vulk-oğlu [Sırp Kralı] kızını Yıldırım Hana virdü. (...) tâ Vulk-oğlu kızı gelmeyince [Elnora ile evlendiği zamana kadar] Yıldırım Hân, sohbet ve işret ni'düğün bilmezdi. Hiç içmezlerdi ve şarap sohbeti olmazdı. (...) anlar dahi ulemâdan utanıp ne dirlerse sözlerinden çıkmazlardı. (...) hemândem Osman beğlerine Acem ve Karamaniler musahip[danışmend] oldu. Osman Beğleri dahi dürlü dürlü günahlara mürtekb oldular. Bkz., Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri), Haz., N. Azamat, İstanbul 1992, s. 33;*

<sup>72</sup> Halil b. İsmail, *Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

<sup>73</sup> Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956, s. 67-69.

<sup>74</sup> Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 74; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma-Neşri Tarihi II*, (Yayımlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.545-546; Osmanlı Tarih yazıcılığında II. Bayezid döneminin özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır; çünkü, ilk klâsik Osmanlı tarihçilerinden olan Âşıkpaşazâde, Neşri, İdris-i Bitlisî ve Kemâlpaşazâde eserlerini bu dönemde yazmışlardır. Bunların dışında birçok tarihçi de ya Osmanlı'nın kuruluşundan başlayan ya da sadece kendi dönemlerinin olaylarını veren eserler kaleme almışlardır. Birçok *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* 'ın da telif edildiği II. Bayezid dönemindeki bu verimliliğin başlıca nedeni, II. Bayezid'in tarihe, tarihçilere ve bilime gösterdiği ilgi ve yaptığı teşviklerde aranmalıdır. Bkz., Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.142.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Çelebi'yi Bursa'dan kovarak tahtı ele geçirdiğine dair kayıtları nakletmek konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.<sup>75</sup>

Halil İnalçık'a göre; Süleyman'ın yapmış olduğu antlaşmanın ve sonuçları, Anadolu'da ve Rumeli'deki bekâr erkeklerden oluşan genç nüfusa, timar, donanma ve kale azepliği/garnizon askerliği kapılarını kapamıştır. Bu tutum Osmanlı toplumuna dinamizm veren gaza politikasıyla çelişmekte idi. Böyle bir siyasal ortamda Balkanlar'da Musa Çelebi, *uc geleneğine* uygun bir idare tarzı yerleştirmek istedi.<sup>76</sup>

Gerçekte Çandarlı Ali Paşanın devlet düzenine getirdiği yeni sistem *uc* halkını rahatsız etmişti; çünkü, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da geçen bu anlatıma İnalçık, şöyle bir açıklama getirmektedir: Çandarlı Ali Paşa; klâsik İslam kurumlarını, saray yaşam kurallarını, bürokratik yöntemleri, gulâm/kul sistemini, maliye usullerini, Azerbaycanlı ve İranlı bürokratlar eliyle uygulayarak devlet yönetiminde ve saray yaşamında bir dizi reformlar yapan devlet adamı idi. Bununla birlikte Ali Paşanın getirdiği bürokratik yeni yönetim tarzı, *gâzi uc geleneğine* göre yaşayan çevrelerle ters düşmekteydi.<sup>77</sup>

Musa'nın kardeşi Süleyman, deyim yerinde ise tümüyle Bizanslı olmuştu<sup>78</sup>; bir Bizans prensesiyle evlendi ve Bizans'ı sürdürme politikası izledi. Musa ise Balkanlarda yeni bir devlet ve toplum düzenini deneyebilme adına İstanbul'un aradan çıkarılarak Doğu Roma'ya son

<sup>75</sup> İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s.87-97.

<sup>76</sup> İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120; Süleyman Çelebi'nin de devlet yönetme tutumunu göstermesi açısından, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da, şu bilgilere yer verilir: Süleyman devlet işlerini Çandarlı Ali Paşa eline bıraktıktan sonra; "*hemân ki Kara Halil oğlu Ali Paşa vezir oldu, fisk u ficur [günahkarlık] ziyade oldu. Mahbûb oğlanları yanına aldı, adını iç oğlanı kodı. (...) Âl-i Osman bir sulb kavim idi; anlar [musahibler-danışmendler] geldiler dürlü dürlü hilelere başladılar. Ali Paşa bir zevvâk [ehl-i keyf] kişi idi; ekseri halk ana tabi oldular.*" Bkz., İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120-121.

<sup>77</sup> İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120. Bizans İmparatoru II. Manuel'in bir mektubundan bilgilenildiğine göre, Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı sarayı yaşam biçimi boyutuyla bir hayli değişmiş durumdaydı. Manuel, Bayezid döneminde içki içildiği ve işret yapıldığından söz etmektedir; buna karşın, aynı kaynakta hem Selçuklularda hem Osmanlılarda üst yöneticilerin savaş sırasında asla içki içmedikleri ittifakla bildirilmektedir. İnalçık, *'Aş u Tarab...*, s. 120-121.; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman/Osman Oğulları Tarihi*; geniş halk kitlelerine hitap eden bir derleme olması nedeniyle kapsamlı İran geleneği etkisinde uyarlanmış bürokratik yazışma örnekleri ve uygulaması nedeniyle, ilgili dönemde ciddi eleştiriler almıştır. Gaza ve Gâziler olarak askerlere hitap ettiği, yüksek bürokratik metotların uygulandığı görülmektedir. Kayıtlar ve kullanılan dil yalın Türkçedir. Bkz., İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s. 482.

<sup>78</sup> Dukas'ın *Bizans Tarihi* başlıklı kitabında Süleyman Çelebi'nin Bizans İmparatoru II Manuel'in etkisinde kaldığı belirtilirken Musa Çelebi'nin kendi halkına, bu durumu protesto eden şu konuşmasını yansıtır: *Kardeşim [Süleyman] buraya gelip, Trakya ve sair yerleri fethetti. Halbuki babasına karşı icap eden hürmet ve şefkati göstermedi. Bundan başka [Süleyman'ın] yarı gâvur olduğunu söyleyebilirim. Bu sebepten Tanrı kendisine arkasını çevirerek, 'dinsizi' parçalamak için Peygamberin büyük kılıcını benim elime verdi. Dindar olan beni yükseltti. Bu sebepten babamın alnının teri ile fethedip kiliselerini, Allah'a ve Peygamberine ibadete mahsus mukaddes camilere dönüştürdüğü Makedonya şehirlerinin ve Selânik'in Bizanslılara verilmesi doğru değildi. [Süleyman], Bizans İmparatoru ile anlaşarak kimi şehir ve bölgeyi Bizans'a bırakmıştı;* Dukas, *Bizans Tarihi*, s.55-56.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

vermek inanç ve kararlılığıydı. Hükümranlığını temin eder etmez, İmparator II. Manuel'i haraca bağladı ve İstanbul'u fethetmek için hazırlıklara başladı. Bu yönüyle Fatih Mehmet'e rol model görevi yaptı. Musa babasıyla birlikte olduğu süreçte sarayda ve Ankara bozgunundan sonra ister Anadolu Türkü ister Balkanlı feodallere "güvenilemeyeceğini" test etmiş olmalıydı. Feodaller çağında, merkeze bağlılık ve güven açısından olumlanacak yönler kadar olumlanmayacak durumlar da gözardı edilmemeliydi.

Bosnalı tarihçi Nedim Filipoviç'in, başlıca eseri, Şehzade Mûsâ Çelebi ile Şeyh Bedreddin'in faaliyetlerini konu edinen *Prens Musa ve Şeyh Bedreddin* başlıklı seçkin monografisinden alıntılanan bir değerlendirmede; Musa'yı Rumeli'de özgür olmayan *plebyen* halk katmanları hareketinin ve sosyo-politik açıdan Türk aristokrasisinin temsilcisi olarak nitelendirmektedir. Plebyen adı altında, yüksek aristokrasinin, yâni, Balkanlı feodallerin tiranlığına ve toplumsal anarşiye tepki olarak Musa'nın çevresinde toplanmış olan köylüleri, zenaatçıları ve toplumsal statüsünü kaybedenleri betimlemektedir. Filipoviç'e göre, Musa Çelebi, babası Yıldırım Bayezid döneminde Rumeli'de *akıncı beyi* olarak varlık göstermişti. Birliği köylülerden oluşmaktaydı ve köylülere derin eğilimini hesaba katmak gerekmektedir.<sup>79</sup>

Paul Wittek, Musa Çelebi ile ilgili olarak *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına* başlıklı çalışmasında: karışıklıklarla dolu Musa'nın iktidarı sürecinde, gerek Müslüman gerek Hıristiyan ahalinin, küçük köylünün iktidara taşıdığı bu sert, merhametsiz ve mutaassıp bu genç adam asillerden nefret ettiği gibi, ya büyük müstakil derebeyi ya da zengin ve ilâhiyatçı olan senyörlerden de nefret etmekteydi<sup>80</sup>. Kısa süre içinde Rumeli'ndeki nüfuz ve güç sahipleri akın akın Musa'nın hizmetinde görev almaya başladılar.<sup>81</sup>

Rumeli'de Musa Çelebi, tüm Anadolu Beyliklerinin, medrese kökenli fakıların/imamların giderek artan güçlerinden bağımsız, ama onlardan nefrete varan derecede hoşlanmayan Balkanlı Müslüman-Hıristiyan ve akıncı uc halkı ve kendi hâlinde yaşayan köylülerin desteğinde başlattığı mücadele anlamlıydı; çünkü, 1409-1413 sürecinde ciddi sınavlardan

<sup>79</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.45.

<sup>80</sup> Paul Wittek, *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455)*, (Çev.; Halil İnalçık), Ankara 1943, s. 69.

<sup>81</sup> Wittek, *Ankara Bozgunundan...*, s.69.; 14 ve 15. yüzyıl döneminde halk kitlelerinin ilgisini çeken sorunlardan biri Anadolu ve Rumeli arasındaki rekabet sorunuydu. Anonimlerde bu rekabeti betimleyen "gidi Rumeli'nlü" ile gâzi uc beylerine karşı, Anadolu'nun karşıtlığı ifade edilmiştir. Osmanlı tarihinin bu erken dönemi ile ilgili olarak Rumeli'de *uc gazâ* bölgelerinde yükselen akıncı hânedanlar; Tuna boyunda Mihaloğulları, Malkoçoğulları, Firuz Bey Oğulları; Güneyde Ege'nin Batı kıyısında Evrenosoğulları; Bosna ucunda İshak-İsa Bey Oğulları; Adriyatik kıyısında Teselya'da ise Turahan Bey Oğulları, gazayı temsil eden serhad hanedanları olarak ortaya çıkmışlardır. Ankara Savaşından sonra karışıklık döneminde, özellikle, Mihaloğulları belirleyici rol oynamışlardır. Mehmet Çelebi Bursa'da Anadolu güçlerini temsil ederken, Musa Çelebi Balkanlar'da bu söz konusu *uc beylerine* dayanmaktaydı. Bkz., İnalçık, *Fatih Sultan Mehmed...*, s.482.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

geçerek kurduğu rejim; niteliği ve halk desteği ile herkes tarafından ilgi görmekteydi ve akın akın halk kesimleri Musa Çelebi'ye katılıyordu.

Musa'nın rejimine duyulan ve onu kısa sürede güçlendiren bu ilgi ve halkın sevgisi, o dönemin koşullarında kendisine hizmet eden beyleri ve devlet ileri gelenlerini ürkütüp sindirdi. Musa, İstanbul'u kuşatmakla kalmadı (1410), Trakya, Teselya ve Sırbistan'daki eski Osmanlı topraklarını ele geçirmişti. Bu gelişmeler yalnızca Anadolu Türk feodallerini değil, Rumeli'deki tüm feodalleri de rahatsız etmişti.

Halil İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler* başlıklı çalışmasında; Fetret dönemi ile ilgili, en azından 1413 tarihine kadar, siyasal olayları hakkında bilgi verirken, *Musa Çelebi'nin tüm Rumeli'ne egemen olduğunu* belirtir ve Musa'nın vaktiyle Süleyman'ı desteklemiş olanlara karşı şiddet gösterdiğini, bu nedenle de Bizans İmparatorunu tehdit ederek, haraç almak için maiyetinden Çandarlı İbrahim Paşayı İstanbul'a gönderdiğini değerlendirmiştir.<sup>82</sup>

İnalçık, Ahmedî'nin verdiği bilgilere dayanarak, Bizans'a elçi olarak giden İbrahim Paşanın, İstanbul'da, Çelebi Mehmet ile iletişim sağladığı sonra Bursa'ya intikal ettiği bilgisinin önemi üzerinde durmaktadır<sup>83</sup>.

*Tâc üt Tevarih*'ten alıntılanan bilgiye dayanarak Zinkeisen, Musa Çelebi'nin maiyetinde bulunan Şeyh Bedreddin'in; Balkanlar'da kazaskerliği sırasında *başdanışman olarak atadığı*<sup>84</sup> *Börklüce Mustafa'nın şahsında, öğretisine yapılacak* çalışmalarla ağırlık kazandırmak ve plânlarını silâh zoruyla gerçekleştirmek amacıyla gerekli adamı bulduğunu belirtmektedir.<sup>85</sup>

Şeyh Bedreddin tarafından desteklenen ve yönlendirilen Börklüce Mustafa, ilk kez İzmir körfezinin güney batı ucundaki Karaburun Dağı (Stylaryon)'nda, Sakız adasının tam karşısında elinde kılıcıyla yeni bir peygamber olarak ortaya çıktı: kadınlar dışında bütün malların ortak olduğuna, gönüllü fakirliğe ve Hıristiyanlarla birliğe dair vaazlar verdi.<sup>86</sup>

<sup>82</sup> Halil İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab Nedimler Şairler Mutribler Nedimler Şairler Mutribler*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2021, s.119-120.

<sup>83</sup> İnalçık, *Has-Bağçede 'Aş u Tarab...*, s. 120; İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler...*, s. 95-97. O günlerde Musa Çelebi'nin yanından, bir şekilde ayrılmış olan Ahmedî de Bursa'ya ulaşmıştır.

<sup>84</sup> Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356. (*Tacüttevarih*, s.354'ten alıntı, 188 No'lu dipnot)

<sup>85</sup> Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356.

<sup>86</sup> Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 190-191. *Bedreddin's disciple, Börklüce Mustafa, instigated the first revolt among the Turkomans in the mountainous region on Karaburun near İzmir. The contemporary Byzantine historian Ducas [Bizans Tarihi] gives an interesting account of uprising. Börklüde preach that all things, except for women, were common property. He ignored the differences between*



## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Tarihçiler tarafından *Fetret dönemi* adıyla betimlenen süreçte çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanması ve ihtilâl girişimi; Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yaşamına nüfuz eden ve Batı Anadolu'da başlamış olmasına karşın çok geçmeden Akdeniz adalarını ve Balkanları içine alan, ayrıca, Osmanlı tahtını maddi ve manevi yönden sarsan Börklüce Mustafa isyanı ile ortaya çıkmıştır.

Oluş süreçleri farklı gibi görünen bu gibi ihtilâlcı ayaklanmalar, doğaları gereği, benzer nedenlere dayandıkları düşüncesi bir *a priori* olarak genel kabul görür; çünkü, benzerleri gibi Bedreddinîler ihtilâlcı baş kaldırışı da derin sosyo-psikolojik/manevî bir sarsıntının sonuçları olup, hiçbir şeyin dini fanatizmi ve mantıksız aşırılıkları, manevi sefaletin ve inanca bürünmüş siyasal çaresizliğin büyük kitleleri içine düşürebildiği yapay ruhsal/psikolojik gerilimlerden daha iyi tahrik ve teşvik/provoke edemeyeceğini kanıtlamaktadır.<sup>87</sup>

Dolayısıyla öncü ayaklanma olarak betimleyebileceğimiz Dukas'tan ve Tacut Tevarih'ten alıntılanan bilgilerin 19. yüzyıl Avusturyalı tarihçi Zinkeisen'in Osmanlı İmparatorluğu başlıklı kitabına yansıyan bilgilerde; Börklüce Mustafa ayaklanmasının motivasyonu olan *Börklüce Mustafa'nın öğretisi ve tarikati* adına isyanı başlatabilmesi için, evvel emirde, yalnızca Osmanlı monarşisinin değil, İslâm dininin de gerçekliğine ve sürdürülebilir olduğuna dair inancını kaybetmiş, ayrıca, tükenen ve yorulan toplumsal psikolojideki takipçileri için teselli ve moral motivasyon arayan insanlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu insanlar bunu, muhtemelen, *Hiristiyan hayranlığı ile Müslümanlık fanatizminin siyasal amaçlı bu tuhaf kavgaya sebep olmadan çok önce Anadolu'daki Müslümanlar arasına yerleşen ve yaygınlaşan, istenen ve beklenen nitelikte yeterince ve gerektiği anlamda anlaşılmamış ve/veya saptırılmış bazı Hiristiyan öğretilerinde bulmuşlardır.*<sup>88</sup> Çağdaş Osmanlı tarihçisi Halil İncalcık'ın yorumu önem kazanmaktadır: *the shey's latitudinarian and esoterik interpretation of İslâm, allowed him, to form a single society from these diverse elements- Bedreddin, Müslümanlığın serbest ve deruni/gizemci yorumundan yapılan çıkarımla, 'İslâm'ın, farklı unsurlardan oluşan bir toplumun inşasına imkân verdiği' değerlendirmesini yapmıştır.*<sup>89</sup> Bu anlatımı, üç dinden bir din yaratmak değil ve fakat, üç büyük

---

*christians and Muslims; the Muslim who called a Christian an infidel was himself an infidel. Börklüce's disciples were said to have treated Christian as though they were angels. İncalcık, The Ottoman Empire..., p.190-191.*

<sup>87</sup> Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, Yeditepe Yayınları, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011, s. 355.

<sup>88</sup> Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 355.

<sup>89</sup> İncalcık, *The Ottoman Empire...*, p. 188-189.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

dinin ortak ve uzlaşır yönlerini değerlendirerek Müslümanlık adına bir sentez yapma düşüncesi olarak kabul edebiliriz.

Türkiye’de Şeyh Bedreddin araştırmalarının öncülerinden olan Şerefettin Yaltkaya, Şeyhe ve halifelerine uyanların Türklerden daha çok Yahudi ve Hristiyanlar olması, onların kolayca bol servet ve neredeyse sınırsız özgürlük vaatlerini çekici bulmalarından ve Şeyh Bedreddin’in annesinin Rum asıllı olmasından hareketle onu kendilerine yakın görmelerinden ileri gelmiş olabilir. Bunlar Müslümanlardan daha çok huzur ve rahattan mahrum oldukları için kendilerine söz verilen huzur ve sükûna kavuşmayı hedeflemiş olabilirler.<sup>90</sup>

Burada Musa Çelebinin tarihsel yeri ve değeri önem kazanmaktadır. Yaltkaya’nın isyancıların çoğunluk olarak Yahudi ve Hristiyan ağırlıklı değerlendirmesine karşılık Halil İnalçık, *The Ottoman Empire* başlıklı çalışmasında, Şeyh Bedreddin isyanının/Revolt sosyolojisi hakkında isyana katılanların kökeni ile ilgili farklı bilgileri vermektedir: Börklüce Mustafa’nın müritlerinden (disciples) bir kısmı aralarında Sakız Psikoposunun da yer aldığı Hristiyan ve Yahudi kökenli kimselerdi; ancak, sayıları yaklaşık altı bine ulaşan bu fedaî takipçilerin çoğunluğu göçebe Yörük-Türkmen taifesinden oluşmaktaydı.<sup>91</sup>

Bedreddin’in nüfuzunu etkili kılmak için kullandığı araç; kökeni tuhaf bir Hristiyan ve Müslüman mistisizminin altında yatan ve Osmanlı’nın Hristiyan kesimine kolayca ulaşabilen yeni bir öğretiydi. Bu anlamda en uygun ruh hâli, doğaları gereği huzursuz olup, efendilerinin

43

<sup>90</sup> Şerefettin Yaltkaya, "Bedreddin Simavî", *İslâm Ansiklopedisi II*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, s. 446. Yaltkaya, Şeyh Bedreddin ayaklanmasının nedenlerini şöyle değerlendirmektedir: “bedreddin’in başına pek çok kimse toplanıyor, uzak yerlerden kendisine türlü türlü hediyeler geliyor ve herkes onun ziyaretine koşuyordu. Sayıları binleri bulan bu mürid ve dervişler üzerinde, şeyhin nüfuzu o derece kuvvetli idi ki, bu adamlar, ‘Allah birdir’ dedikten sonra peygamberliği, ancak, şeyhlerine lââyık görmekte idiler. Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında Türklerden ziyade Yahudi ve Hristiyanlar görülmüyordu ki, bu da onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaatleri çok câzip [çekici] bulmalarından ileri geliyordu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi propagandacılar, şeyhten aldıkları ilham ve hızla, az zaman içinde binlerce kişiyi ayaklandırmaya muvaffak[başarılı] olmuşlardır. Bunlar [isyancılar] arasında, mansıp ve mevkilerinden düşmüş bir takım gayri memnunlar ile medrese[üniversite] talebeleri dahi vardı. Şeyhin kazaskerliği zamanında maaş ve tımar elde etmiş olanlar da bu isyana iştirak etmiş bulunuyorlardı. Bkz., Yaltkaya, "Bedreddin Simavî", s.448.

<sup>91</sup> İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.199. Bedreddin’in sosyal ve politik çevresini betimlemesi açısından şu bilgiler önemlidir: “Bedreddin was a great religious scholar, mystic and Saint[aziz-ermiş], and his role as a revolutionary is a good example of how, in the Islamic World, religious and mystic thought is interpreted in social and political action. Most of those who at single rose in revolt in the regions of İzmir, Saruhan and the Dobrudja, were Turcomans as the babais before them had been. The rest of his followers were malcontents of various kinds, such as frontier gâzîs, sipah’s who had been dispossessed of their timars, medrese students and Christian peasants.”/Bedreddin; büyük bir din bilgini, mistik ve aziz-ermiş olarak, onun, İslam dünyasında, dinî ve mistik düşünceleri, sosyal ve siyasî bir ihtilâlcî karakterde yorumlanıp değerlendirilmesine iyi bir modeldir. Bedreddin’e bağlı İhtilâlcilerin büyük çoğunluğu, İzmir Bölgesinde, Saruhan’da [Manisa] ve Dobruca’da ortaya çıkan, daha önce Babailer olarak bilinen Türkmen Gruplarıydı. Bedreddin’in takipçileri bu İhtilâlcî Türkmenler; çeşitli[inanç ve sosyo-politik nedenle] mutsuz ve huzursuz şu gruplardan oluşmaktaydı: Uc gâzîleri, timarları ellerinden alınmış sipahiler, medrese öğrencileri ve Hristiyan köylüler.” İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.189.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

siyasal nedenlerle sürekli değişmesinden hoşnut olmayan ve komşu Akdeniz adalarındaki Hıristiyanlarla iletişim hâlinde olan Aydın eyaleti halkı arasında hüküm sürüyordu.<sup>92</sup> Şeyh Bedreddin’in bu bölgelerde *dünyayı adalete kavuşturmak* iddiasıyla bir mehdî sıfatıyla uc beylerine, Yörük-Türkmen ve yoksul uc sipahilerine dayanarak devleti temelinden sarsmıştır. Bedreddin’in etkisi, daha sonra evrilmek suretiyle Balkanlarda ve Anadolu’da başka adlarla devam etmiştir.<sup>93</sup>Fuat Köprülü’nün incelemelerinden Abdülbaki Gölpınarlı ve Pertev Naili Boratav’ın *Pir Sultan Abdal* başlıklı kitapta yansıtılan ve I. Ahmet döneminde (1603-1617), çağdaş ve meşhur sufilerden Aziz Hüdayi Efendinin Padişaha yazdığı bir mektubunda; “*Rumeli’deki Batınî zümrelerden/Bedreddin müritlerinden...*” söz edilmektedir.<sup>94</sup>

19. yüzyıl tarihçisi Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu başlıklı kitabında Bedreddin süreciyle ilgili yaptığı analizde, konuyu ele alırken şu bakış açısından hareket eder: Özetle tarihsel olayların görünürdeki ve daha derindeki olmak üzere başlıca iki belirleyici nedeni bulunmaktadır. Börklüce Mustafa ayaklanması, önceleri siyasi niteliğinden çok dinî yönüyle Timur sonrası sürecin en dikkate değer toplumsal ve politik bir hareketi niteliği taşımaktadır; çünkü, son dönemlerin büyük toplumsal ve siyasal dönüşümlerinin Tatar işgal ve istilâlarının ve taht kavgalarının, yalnızca, kardeşler arasındaki kaba güçlerin savaşı olmadığı, aksine söz konusu dönem boyunca baş gösteren sefaletin, yoksulluğun, iktisadi buhran ve deyim yerinde ise çaresizliğin, Osmanlı halkının toplumsal psikolojisinde, etkilerini Osmanlı birliği sağlandıktan sonra da devam ettiren bir dini ve politik bölünmeye sebep olduğu tarihçilerin ve konuyu araştıranların yabancıları olmadığı bilinmektedir.<sup>95</sup>

Kimi araştırmacılarca sorgulamadan aynen alıntıladıkları *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri* başlıklı kitabında Çetin Yetkin; Musa Çelebi olayını betimlerken; *egemen çevrelerini yönetim kadrolarını, Rum ve Slav aristokratları ile ilk aşamada bunlarla çıkar birliğine giren Türklerin oluşturduğu Osmanlı Devleti’nde bu gelişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak halk da Rum, Slav ve Türkler’den oluşacaktı. Başka bir deyişle yönetenler kadar yönetilenler de kozmopolitti. ‘Yönetilenler’ açısından bu aşamada henüz yönetimde söz sahibi olmayan Yahudiler’i de eklemek gerekir. Durum bu olunca, bu kozmopolit iktidar karşısındaki halkın da bir direnişi söz konusu olacaksa aynı niyeti taşıyacağı besbellidir. Gerçekten de kuruluş döneminde görülen direnişlerdeki Müslüman-Hıristiyan-Yahudi işbirliği ve*

<sup>92</sup> Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu..., s. 355.

<sup>93</sup> Abdülbaki Gölpınarlı-Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010, s.60.

<sup>94</sup> Gölpınarlı-Boratav, *Pir Sultan Abdal*...,s.60.

<sup>95</sup> Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu..., s. 355.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

aralarındaki ideolojik yakınlaşma, egemen çevrelerin yapısından kaynaklanmış bulunuyor. Bu nedenle kimilerinin [kimlerse onlar?] Türkler'in, Hıristiyanlar'ı ve Yahudiler'kendi saflarına katmak için başvurdukları bir taktik değildi. İslâmî kisve altında İslâm öncesi geleneklerini sürdürmekte olan Türk halkının yapısında dinsel bağnazlığın bulunması da, egemenler ve yöneticiler kendi aralarında çıkar dürtüsüyle bütünleşirken, halkların da onlara karşı birleşerek karşı koymalarını kolaylaştırmıştır.<sup>96</sup>

Çetin Yetkin, 28 Temmuz 1402'deki Ankara bozgunundan sonra şehzadeler arasında, Musa ve Mehmet çelebiler arasında baş gösteren çatışmada bu halkların rolünün ve Osmanlı Devleti'nin bu özelliğinin göz önünde bulunması gerektiğini, bir "postulâ" olarak önerir.

Fetret Döneminde Bedreddinlüler ayaklanmasının içsel tarihi ve pragmatizmi konusunda, bugün dahi, yeterince bilgiye sahip olunmadığı söylenebilir. Ayaklanmanın karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapan Ahmet Yaşar Ocak şu saptamayı yapmaktadır:

*Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi* başlıklı incelemesinde; *babaîler isyanı nasıl kendinden evvelki siyasî amaçlı bir takım mesiyanic hareketlere benziyorsa kendisinden yaklaşık yüz yetmiş beş yıl sonra (1416/1421) vuk'u bulan Şeyh Bedreddin isyanına ve özellikle de kendisinin eskiden geliştiği merkez sâha olan Orta Anadolu'da 15. yüzyılda meydana gelen mesiyanic isyanlara da çok benzer; fakat Şeyh Bedreddin'inki hariç, ötekiler ne onun kadar kapsamlı olabilmişler ne de toplumsal yapıyı etkileyebilecek önemli dinî-sosyal yankılar yaratabilecek bir nitelik geliştirebilmişlerdir. Babaîler isyanı, nasıl sosyal birtakım rahatsızlıklardan doğup siyasî bir amaca yönelmişse, Şeyh Bedreddin isyanı da büyük ölçüde 1402 Ankara savaşından sonra Fetret devri (1402-1412) denilen ara dönemde Osmanlı devletinin maruz kaldığı siyasî, içtimai ve iktisadi buhranların bir ürünüdür.*<sup>97</sup>

Türkiye Selçuklularından Osmanlı toplumuna kimi araştırmacılar; konar-göçer Türkmenlerin ve köylü taifelerinin mesiyanic/mehdici ihtilâlcî hareketleri, önderleri şeyh ve dervişlerin nasıl bir ideolojinin temsilcileri oldukları konusunda çeşitli görüşler geliştirmeye çaba göstermişlerdir. Bu araştırmacıların öncülerinden Fuat Köprülü, başlıca kitaplarında ve makalelerinde ileri sürdüğü görüşler hatırı sayılır oranda günümüz araştırmacılarınca da benimsenmektedir. Köprülü ve takipçilerinin, merkezin benimsediği İslâmî ortodoksi'ye karşı,

<sup>96</sup> Çetin Yetkin, *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimler I*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s.189-190.

<sup>97</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.155.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

çevrede gelişen konar-göçer Türkmenlerin benimsediği, daha az kuralcı ve sözlü kültüre dayanan İslâmî heteredoksi anlayışı egemen olmuştur.<sup>98</sup>

Heteredoksi protest hareket, genelde, siyasal üst himayeden yoksun olarak bilinir. Ortodoksinin toplumsal tabanı, tepede siyasal iktidar olmak üzere, bürokrasi ve kentli yerleşik halktır. Özellikle Türk tarihinde heteredoksinin toplumsal tabanı ise köylüler ve konar-göçer Türkmen taifeleridir. Weberian bir yaklaşımla, ortodoksi merkezin; heteredoksi ise çevrenin sosyo-politik ve din anlayışını temsil etmektedir. Genelde böyle bir formatla yaklaşabildiğimiz tarihsel konularda kimi zaman, Osmanlı-Safevî ilişkilerinde görüldüğü gibi, merkez ve çevre yer değiştirebilmektedir. Türkiye'de çevre olan kesimler İran'da merkezi Şii Ortodoksi'yi desteklemişlerdir. Dikkat edilirse Türkiye-İran ilişkilerinde *gerçek din* ve *sapkın din* gibi bir şablon geçerli değildir.<sup>99</sup>

Ortodoksi genellikle, sınırları baştan beri özenle belirlenmiş bir teolojiye dayanır. Oysa heteredoksi, daha çok *senkretik* bir başka deyişle birden çok ve çeşitli inançların bağdaştırılmasından oluşan bir yapı sergilenmektedir<sup>100</sup>. Mesihçi/Mesiyantik kalkışmalardan Baba Resul ve Şeyh Bedreddin hareketleri bu anlamda değerlendirilmelidir.

<sup>98</sup> Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 76.; 1970'li ve 80'li yıllarda Köprülü ve ardıllarının bu yaklaşımına karşın, tarihçilikte İslâmî ortodoksi ve eleştirel denebilecek kimi araştırmalarda; Türkmenlerin gerçekte Sünnî İslâm'a mensup buldukları, buna karşılık merkezin hem Selçuklu'da hem Osmanlı'da konar-göçer Türkmenleri "*etrak-i bî idrak*" tanımlamasıyla *sapkın inançlı* göstermek istedikleri üzerinde durular. Ahmet Yaşar Ocak, bu eleştirel yaklaşan araştırmacıların, heteredoksi sözcüğünü, *heretic/sapkın* sözcüğü ile karıştırdıklarından bu sonuca vardıklarını değerlendirir. Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 76-77. bkz., 105 no'lu dipnot. (İslâmî ortodoksi bakış açısıyla yazılmış olan M. Râmi Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara 1991. s.39-43'ten; Mikâil Bayram, "Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahî Evran ile İlişkisi", *Diyanet Dergisi*, XVIII/2, Ankara 1979, s. 69-78; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara 1990, s.120-121).

<sup>99</sup> Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 77.

<sup>100</sup> Osman Turan, *Müsameretül Ahbâr*' da Fahreddin Mübarekşah'tan (s. 36'dan) alıntılanan bilgiyi de değerlendirerek Türk ortodoksisindeki bu kültürel farklılaşmayı kısaca şöyle özetler: "...başka milletlerin Müslüman olup tekrar dinlerinden döndükleri ve Müslüman iken de ana baba ve akrabalarıyla münasebetlerini çok defa kesmedikleri çok defa görüldüğü ve samimi Müslüman olmak için uzun zaman gerektiği hâlde Türkler, Müslüman olduktan sonra Müslümanlığa öyle bir sarılırlar ki, bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar." Turan, kısaca Türk Heteredoksisini ile ilgili olarak da; "millî kültürü muhafaza etmek isteyen ve şamani hayat telâkkilerini daha ziyade Bâtunî mezhepleriyle telif etmek imkânını bulan bir takım göçebe unsurların bu mezhepler arkasından sürüklenmelerine rağmen (...) Selçuk İmparatorluğu'nu kuran unsurun göçebe menşeinin gelmesi ve Türk yüksek kültürünü temsil eden Uygur ve Karahanlı muhitleriyle yakın bir irtibat kurulamamış olması gibi tarihi ve coğrafi amilleri unutmamak lâzımdır.(...) Selçukluların hüküm sürdükleri sâhalarda, şehirlerden ve İslâm medeniyetinden uzak yerlerde yaşayan, bilhassa, göçebe unsur,uzun zaman eski boy teşkilâtı ile yaşamış, İslâm olmakla birlikte, Şamanî akide[geleneği] ve hayat telâkkilerini [yaşam biçimlerini] tarihi destan ve geleneklerini yaşıtmıştır. Anadolu'nun Uc'lari ile yaylaları geniş olan sâhalarda yaşayan göçebeler, İslâmiyet uğruna harp etmekle beraber, daha ziyade İslâmiyetten evvelki hayat telâkkilerine bağlı bulunuyorlardı." Selçuklu yönetici sınıfın Hanefiliği takip ve temsil ettiğini, bunun da ulusal bir tutum olduğunu belirtmektedir. Osman Turan *Müsameretül Ahbâr*, s.8-9.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Babaîler gibi Seyh Bedreddin ayaklanmasının lideri sufi geleneğine mensup olmakla birlikte, Baba İlyas popüler sufi kimliği ile tanınırken Bedreddin yüksek tasavvuf mensubu ve önderidir. Her iki toplumsal kalkışma hareketi de mesiyanic/eklektik bir ideoloji kullanır. Baba İlyas Resul/peygamber, Bedreddin ise mehdilik iddiasındadır. Bu mesiyanic/mehdici ideoloji, özellikle, Baba İshak'ın Güney Anadolu'da yaydığı Hıristiyanlık-Müslümanlık ve Mazdeizm/Zerdüştlük karışımı doktrin göz önünde bulundurulduğunda dinler arası birbirinden ayrı ve çelişkili özellikleri olan fikir ve/veya inançları harmanlama anlamını kapsayan senkretik bir boyut fark edilir. Şeyh Bedreddin ayaklanmasında da özellikle, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemâl'in Müslümanlık-Hıristiyanlık ve Musevilik karışımı bir senkretizm propaganda edilmiştir. Her iki ayaklanmanın nihaî hedefi siyasal olup, iktidarı ele geçirerek “*vaz'edilen eşitlikçi bir toplum yaratmayı*” amaçlar.<sup>101</sup> Her iki ayaklanmanın sosyolojileri ise *halife ve müritlerden oluşan dervişan taifesidir*.<sup>102</sup>

Börklüce Mustafa'nın öğretisi, kısa süre içinde halk arasında olumlu yankı buldu. Yeni öğretisini silâhlarla yaymaya ve savunmaya hazır olduğu fikrini söz konusu yöre halkına bildirdi. İhtilâl hareketi ile ilgili, özellikle Hıristiyanlardan da yardım bekliyordu ve onları kendi saflarına çekmek ve değerlendirmek için şu doktrini getirdi: “*Hıristiyanların kâfir olduğunu söyleyen her Türk, bizzat kâfir kabul edilecektir.*”<sup>103</sup>

47

Şeyh Bedreddin siyasal hareketiyle ilgili değerlendirme yapanlardan Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler* başlıklı kitabında şu değerlendirmede bulunur: Şeyh Bedreddin isyanı büyük ölçüde Ankara savaşından sonra Fetret devri denilen (1402-1412) dönemde, Osmanlı

<sup>101</sup> Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155. Börklüce Mustafa'nın söylem ve eylemlerinde görülmekle birlikte, Bedreddin'de eşitlikçi bir toplum modeli aramak, herhalde doğru değildir. Bedreddin, toplumsal statüyü belirleyen grupların ve elitlerin sıradan düşük eğitilmiş kesimlerle birlikte değerlendirilmesine sıcak bakan biri gözükmemektedir. Balkanlar'daki feodallerin ve elitlerin statülerini göz ardı etmemektedir.

<sup>102</sup> Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155.

<sup>103</sup> Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 62; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356-357; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p.190. Musa Çelebi sürecinin bir devamı niteliğinde gördüğüm Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanı konusunda Werner'in şu değerlendirmesi, dikkat çekicidir: “...yüksek[sofistike] İslâma elbette yabancı olmayan dinsel hoşgörü düşüncesi, ‘dünya dinlerinin sınıfsallığının gerektirdiği mutlaklık’ iddiasını reddeden, örf ve gelenekten kopan, dinde dinsizi ya da kâfiri değil, kardeşi ve insanı önceleyen yeni bir çağa işaret ederek yeni bir içeriğe sahip oldu. Bu hümanizm düşüncesi, İslâmiyet ile Hıristiyanlığın gerilim sâhası Anadolu'nun batısında ve Bulgaristan'ın kuzey doğusunda alevleniyordu. Bu düşünce, Osmanlı yayılmasının yol açtığı imparatorluk krizinin gölgesinde ‘fethedenlerle tabi olanların müminlerle kâfirlerin,’ Türklerle Yunanlıların ve Slavların birlikte nasıl yaşayıp hareket edecekleri sorusunun cevabı olarak ortaya çıkıyordu. Bu iki adam [Bedreddin ve öğrencisi Börklüce] cihat ve Haçlı seferi çağrılarının karşısına, gerçek dindarlık söylemiyle insanlık ülküsünü koyuyordu. [İnalçık; the shey's latitudinarian and esoteric interpretation of İslâm, allowed him, to form a single society from these diverse elements- Bedreddin, Müslümanlığın serbest ve deruni/gizemci yorumundan yapılan çıkarımla, ‘İslâm'ın, farklı unsurlardan oluşan bir toplumun inşasına imkân verdiği’ değerlendirmesini yapmıştır. Bkz., *The Ottoman Empire...*, p. 188-189]. (...) Onlar, şimdiden [15. yüzyıl başları] eski dünyanın güçlerini dehşete düşüren yeni bir çağın eşiğinde duruyorlardı. [Bedreddinli hareketi] ‘olumlama ve olumsuzluklamayla, sapkınlık ve hoşgörüyle’ öyle kusursuz biçimde örtüşüyordu ki...” Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s.74-75.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

devletinin yüz yüze kaldığı siyasi, toplumsal ve ekonomik buhranların bir ürünüdür. İsyan katılanlar da esas itibariyle, Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi zamanındaki Kazaskerliği sırasında kendilerine timar verilip Çelebi Mehmet tarafından Anadolu'da ve Rumeli'de timarları elinden alınmış sipahiler, sınır gazileri ve Osmanlı fetihleri sırasında topraklarına el konulan Balkanlar'daki yerli Hristiyan feodallerdir<sup>104</sup>; kısaca Şeyh Bedreddin isyanı büyük kesimiyle imtiyazları ellerinden giden Müslüman sipahilerin ve Hristiyan derebeylerinin çıkarlarına hizmet eden bir ayaklanma hareketi görünümündedir.<sup>105</sup>

Bu iki ihtilalci ayaklanma girişimi birbiriyle ortak özellikleri ile bire bir örtüşmektedir; ancak, ayaklanmaya katılan toplumsal kesimlerin farklı olduğu görülür. Babaîler ayaklanmasına katılanlar, çoğunluk açısından konar-göçer Türkmen kitleleri ile Müslüman-Hıristiyan kimi köylü guruplardan oluşmakta iken Şeyh Bedreddin ayaklanmasına katılanlar; Anadolu'da ve Balkanlar'da timarları ellerinden alınmış sipahiler ve Rumeli'deki eski Hıristiyan feodallerden oluşmaktadır. Bu iki ayaklanmadaki en önemli fark ayaklanmanın toprağı elinden alınan sipahiler ve eski feodaller, ayaklanmanın büyüyüp yaygınlaşmasına neden olduğu gibi, aynı zamanda da Osmanlı kuvvetleriyle yapılan nihaî muharebede, Şeyh Bedreddin'i destekleyen ve savaşan sipahiler ve feodaller, kendilerine eski sahip oldukları toprakların iade edileceğı teklifi karşısında, taraf değiştirip Osmanlı kuvvetleriyle birleşmişlerdir. Şeyhin yanında kalarak ölümüne savaşanlar ise yalnızca müritleri olmuştur.<sup>106</sup>

48

Halil İnalçık tarafından betimlediğı biçimiyle; Osmanlı imparatorluğunda yüzyıllarca fıkıh/medeni hukuk alanında medreselerde okutulan *Câmi ul Fusûleyn* başlıklı kitabı, fıkıh bilgini, mistik ve ihtilâlci Şeyh Bedreddin<sup>107</sup> ile ilgili İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* başlıklı incelemesinde şöyle bir değerlendirme yapar: “bazı Osmanlı menbalarında [tarih kaynaklarında] Şeyh Bedreddin Simavî diye anılan bu Osmanlı Komünisti, Anadolu Selçukîlerinden veya Selçukî vezirlerinden birinin nesline mensup olduğu tahmin edilen Kadı İsrail adında bir âlimin oğludur. Tahminen 1368 tarihlerine doğru Edirne civarındaki Simavna, yahut bir rivayete göre Kütahya vilâyetindeki Simav kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsili [öğrenimi] Konya, Mekke ve Kahire gibi o devrin en mühim ilim merkezlerindedir. Mısır Sultanı Berkuk, Timur-leng ve muhtelif Osmanlı hükümdarlarıyla münasebet ve temasta bulunmuştur. İlmî seviyesi ve büyük dehâsıyla yalnız Türklüğün değil, on

<sup>104</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Müllhidler (XV-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s.176-177.

<sup>105</sup> Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar...*, s. 176-177.

<sup>106</sup> Ocak, *Babaîler, Alevilerin Tarihsel Altyapısı...*, s. 155-156.

<sup>107</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk ve Adalet*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 39.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

beşinci asırda tek mil [bütün] İslâm âleminin en mühim ve mümtaz[seçkin] şahsiyetlerindedir.<sup>108</sup>”

Ahmet Refik’in *On altıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektaşîlik* başlıklı kitapta, *Solakzâde Tarihi*’nden alıntılanan konuyla ilgili yansıtılan görüşte; “adı geçen büyük bilgin efendimiz [Şeyh Bedreddin] zâhir ve bâtın ilimlerine sahip olup, üstün fazileti ile tanındığı için sevenleri ve öğrencileri çoğalıp, dini bilgilerden ve şüpheye yer bırakmayacak biçimde olan ilmin [İlm-i yakîn]’in problemlerinden bilgi edinirlerdi.<sup>109</sup>

*Oruç Bey Tarihi* ile *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*’dan aktarılan çağdaş bir incelemede; Şeyh Bedreddin’in birkaç asır sonra bile etkisini gösteren prensipleri, o zaman, Müslim ve Gayri-Müslim pek çok kişileri cezbetti. Taraftarları gittikçe arttı. Börklüce Mustafa Şeyh’in hem akrabasındandı hem kâhyasıydı.<sup>110</sup> İlk kez olarak Şeyh’in inançlarını Aydın elinde o yaydı. Şeyh’in halifesi olduğunu ilân etti. Etrafına üç binden fazla mürit topladı. Aydın eyaletini tamamen kendisine bağladı. Bizanslı tarihçi Dukas’tan alıntılanan bilgide diyordu ki; “O zamanlarda İonien Körfezi girişinde bulunan ve halk dilince İstilarion/Karaburun denilip. dağlık memlekette âdi bir Türk köylüsü ortaya çıktı. İstilarion Hiyor/Sakız Adası karşısındadır. Bu köylü, Türklere vaaz ve öğütlerde bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere yiyecek, elbise, davar ve toprak gibi şeylerin tamamen kamunun ortak malı sayılmasını, mülk edinmemeyi vaaz/tavsiye ediyordu. Diyordu ki: ‘Senin malların benim olabileceği gibi, benim mal ve mülklerim de senin olabilecek’. Köylüleri bu gibi sözlerle büyüleyip kendine bağladıktan sonra, Hristiyanlarla da dostluk kurmaya çalıştı.<sup>111</sup>

Osmanlı vakanüvislerince, eserleri değil ve fakat isyanıyla genelde olumlanmayan Bedreddin, on yıl boyunca Çelebi Mehmed döneminde Edirne’de Şehzade eğitmeni olarak çalışan Şam doğumlu İbn Arabşah, Bedreddin hakkında olumsuz görüş belirtmez. İsyancılar arasında Rumların ve Türkçesi düzgün olmayan gayrimüslimlerin de varlığına işaret eder. II. Murat ve Fatih dönemlerinde Osmanlı sarayında bulunan Şükrullah, Bedreddin’i *mehdi*, Börklüce’yi ise

<sup>108</sup> İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*, İstanbul 1971, 179-180.

<sup>109</sup> Ahmet Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektaşîlik*, (Sadeleştiren: Mehmet Yaman), Ufuk Matbaası, İstanbul 1994, s. 14. (Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi, *Solakzâde Tarihi*, (Haz., Vahit Çabuk), Kül. Bk. Yay., Ankara 1989, c.I, s. 60; *Neşri Tarihi*, s. 541-547).

<sup>110</sup> Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik...*, s. 19.

<sup>111</sup> Refik, *On altıncı Asırda Râfîzîlik...*, s. 19-20.; İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 190. 15. yüzyılın başlarında Türkiye’de Anadolu ve Balkanlar’da gelişen ihtilâl girişimi hakkında 19. yüzyıl tarihçisi Zinkeisen; kalkışmanın önderliğini belirlerken şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Osmanlı Devleti’nde dünyevi/siyasî ve ruhanî kanunların öğreticisi olarak büyük bir itibar ve taraftar toplayan ve nüfuzunu maddî ve manevî sıkıntılar karşısında ezilen halk kitesine yaydıktan sonra, entrikalarını gerçekleştirmek sorun olmadı*. Bkz., Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356.



## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

peygamber olarak betimler.<sup>112</sup> Torunu Halil b. İsmail, [*Menakıb-ı Şeyh Bedreddin*, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.] başta olmak üzere Müfid Yüksel, “Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin”, [*Tezkire*, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994.] başlıklı çalışmasında ve Ahmet Güner Sayar, *Velâyetten Siyasete Şeyh Bedreddin*, başlıklı incelemesinde “*Şehâdetinin 600. yılında Şeyh Bedreddin’e (3.X.1358 – 18.XII.1416) tâzimle, tekrimle takdim olunur*” diyerek Bedreddin’i olumlar. Bkz., [Ahmet Güner Sayar, *Velâyetten Siyasete Şeyh Bedreddin*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018] ve genelde ilahiyat kökenli araştırmacılar, Bedreddin’in isyan etmediği görüşüne öncelik vermektedirler.

Bugüne kadar genel tarih araştırmacılarının genel olarak vardığı sonuca göre, Şeyh Bedreddin kalkışmasının Osmanlı tarihinde görülenlerden daha farklı ve fakat yine de bürokratik bir ihtilâl karakterinde olduğu değerlendirilmesi yapılmaktadır ve bu göz ardı edilecek bir yaklaşım değildir. Bir farkla ki, ben Bedreddin ve arkadaşlarının çıkardığı isyanı, şimdilik, Musa Çelebi süreciyle birlikte ele almak gerektiği inancı ve kararlılığındaım.

Ankara Bozgunuyla gelen siyasal ve toplumsal bunalımı bir dizi ayaklanmalar, taht kavgaları ve iç savaş izledi. Bu karışıklıklar ve ayaklanmalar sürecinde Anadolu ve Rumeli güçleri arasındaki rekabet ve çatışma belirgin bir hâle dönüştü. Balkanlar; hudut savaşçıların, yâni gaziler denen uc beylerinin yerleştiği bir coğrafi alandı. Anadolu ise tekrar Beylikler devri Türkiye’sine dönüşmüş ve fakat eski Selçuklu İslâm coğrafyasıydı. Böyle bir politik iklimde babası Yıldırım Bayezid’in Timur elinde tutsak günlerine tanıklık yapmış ve ölüm anına kadar olayları görmüş, beyler zümresinin istenmeyen tutumlarını deneyimlemiş Musa Çelebi, yeni bir halk ve millet inşa etme amacıyla Balkanlar’da iktidar mücadelesine girmiştir.

Rakiplerine karşı Yıldırım Bayezid de Ankara Savaşı (1402) örneğinde olduğu gibi Emir Timur’a karşı devrimci bir tutumla saldırmıştı. Benzer biçimde Musa Çelebi de halka yaslanarak babasına karşı *ihanet edenlerden hesap sormak adına* devlet yönetiminde ve savaşta kararlı olduğu kadar devrimci bir yöntem geliştirmişti. Oysa tarih ve zaman, tutum ve yöntem açısından Bayezid ve Musa’ya karşı, Çelebi Mehmet ve Fatih Sultan Mehmet’in kararlı ve fakat reformcu tutum ve yöntemlerine daha cömert imkân ve fırsatlar sunmaktaydı. Bedreddin ve Börklüce, ikisi de, Anadolu ve Balkanlı feodallere karşı, sadece halka yaslanarak ihtilâl başlatırken Musa’nın hesabını da gütmüş olmalıydılar.

<sup>112</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin ve...*, s. 63-64.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Tarihsel gelişmelerin ve analizlerin ışığında Bedreddin’in kalkışma hareketini, Musa Çelebi yönetiminde deneyimlenen iktidarı elde etme yöntem ve mücadelesinin Şeyh Bedreddin’e ve önder kadrolarına, hanedana karşı, halkla birlikte bir meydan okuma ve köylü ihtilalleri çağında ve tarihi olayların ve zamanın yönlendirmesi ile baş kaldırma eylemi olarak değerlendirebiliriz. Nitekim, Moğollara ve onların egemenliğine boyun eğmiş Türkiye Selçuklu üst yönetiminin zorbaca yönetimine karşı çevresine topladığı halkla birlikte başkaldıran bahtsız Şehzade Siyavuş/Cimri misali (1279),<sup>113</sup> Musa Çelebi de halkla birlikte yeni ve sağlam bir devlet inşa etmek amacıyla yüksek aristokrasiye karşı savaşıyordu ve maiyeti içinde devrimci bir disiplin yerleştirmiş olmalıydı. Bu nedenle, kendisini terkeden beyler zümresinin de yer aldığı Sofya ve İhmanlı arasındaki çepeçevre kuşatılmış bir yanı bataklık olan Çamurlu ovası Muharebesinde, babası Yıldırım Ankara Savaşı’ndaki akıbetine benzer biçimde, mecburiyetin dayatmasıyla acımasızca rakiplerine saldırdı. Ne var ki Musa Çelebi olayında, Müslüman ve Hıristiyan halk katmanlarında ve Hıristiyan karargâhında olduğu gibi, Osmanlı toplumunda da savaşan “*kendi sınıfına ihanet eden*” bir tepki ortaya konulmuştur.<sup>114</sup> Genelde kaynaklar İzmir bölgesinde Sakız adasına yakın Karaburun’da Börklüce Mustafa’nın ayaklanmasına katılan silahlandırılmış fedaî dervişlerin sayısını altı bin, Saruhan’da ise Torlak Kemâl’in tarikatından üç bin isyancı savaşçının katıldığı ayaklanmalar üzerine gönderilen kuvvetler birkaç yenilgi aldıktan sonra, Çelebi Mehmet’in Sadrazamı ve danışmanı deneyimli devlet adamı Bayezid Paşa tarafından ağır şekilde cezalandırıldı (1416).<sup>115</sup> Börklüce idam edilirken, “*Dede Sultan eriş/yetiş.*<sup>116</sup>” haykırışıyla Bedreddin’i yardıma çağırdığı iddia edilir ki, bu görüş doğru olabilir. Börklüce isyanı başladığında, Bedreddin, çekinceli de olsalar İsfendiyar Beyliği ile Eflâk Prensi Mircea’nın desteğini gördü. Eflâk’tan Dobruca’nın güneyine Deliorman bölgesine ilerledi ve isyan bayrağını kaldırdı. Taraftarlarına ve yakınlarına bölgeye ulaştığını bildirmek amacıyla her yöne haberciler gönderdi. Zağra ovasından, Silistre ve Şumnu yöresinden Bedreddin’i Musa Çelebi dönemindeki hizmeti tutumunu unutmayan akıncılar, Türkmenler ve Türk kolonistleri gelerek Bedreddin’e katıldılar. Bedreddin yakalandı, yargılandı ve Serez’de idam edildi.<sup>117</sup>

<sup>113</sup> Ali Sevim, “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not”, *Bellekten*, (XXV/90), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963, s.63-74.

<sup>114</sup> Werner, *Şeyh Bedreddin...*, s. 45.

<sup>115</sup> Börklüce’nin, Çarınca gerilerek İzmir bölgesinde halka teşhir edilmesi ve öldürülmesini, onun Müslümanlıktan çıkan “*inançsız önder*” olduğunu halka ilân ederek tezyif etmek amaçlanmış olabilir. Mehmet Çelebi’ye “sorun çıkaran” gerçek Osmanlı Şehzadesi olan Yıldırım Bayezid’in oğlu Şehzade Mustafa’nın, II. Murat döneminde, “Düzmece Mustafa” ilân edilerek cesedinin Edirne kalesi burçlarında üç gün boyunca halka teşhir edilmesi gibi.

<sup>116</sup> Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 62-63; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu...*, s. 356-357.

<sup>117</sup> 1411-1413 yılları arasında Musa Çelebi’nin Kadıaskeri olan Şeyh Bedreddin, biraz da sürgün muamelesi algısıyla 1413’te İznik Medresesine, aylık bin akçe ile müderris atanır, 1416’da neden idam edilmiştir? Ben burada konuyu devlet ve felsefe/din eksenli değerlendirmek istiyorum: Nietzsche, Devlet ve Felsefe konusuna *Untimely Meditations/Zamansız Meditasyonlar ya da Modaya Uygun Olmayan Gözlemler* başlıklı kitabından Türkçe bir

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Bedreddin ihtilâlini izleyen sonraki süreçte onun takipçileri Bayramîlik ve Hurufîlik hareketlerini başlattılar. Bedreddinlü Kalenderîlik protesto kültürü temsil etmekteydi.<sup>118</sup> Celâli ayaklanmaları izleyen süreçte çok sayıda Heteredoks Türkmen taifeleri İran’a giderek orada devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Karamanoğlu Afşarları 1700’lü yılların ikinci yarısına kadar İran’ı yönetmişlerdir.

### 7. SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Platon *Devlet* başlıklı kitabında; “devlet, nasıl kendisini devletin üstüne koyan ve devlet üstüne hüküm vermek isteyen bir dini dışlıyorsa korktuğu bilginleri/filozofları da makamından eder” derken, Nietzsche de; “...her bilgin/felsefeci akademik bir makamı işgal ettiği sürece daha yüksek bir şeyi, devleti tanıyacaktır ve devletin sürekliliği için zorunlu gördüğü şeyleri de zorunlu saymaya mecbur olacaktır.” şeklinde konuya bir yaklaşım getirir. [Zeynep Direk, “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, Sosyal bilimleri Yeniden Düşünmek, *Toplum ve Bilim*, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s.80].

Bu bağlamda benim değerlendirmeme göre; Farabi, İbn-i Sina, devlet ve toplum yönetme stratejisi olarak tanımlayabileceğimiz *Kutadgubilig*’de Balasagunlu Yusuf [“dünyevi ve dinî meselelerin temeli matematiktir” diyerek toplumsal konularda da benzer yöntemlerin kullanılmasını salık vermiştir], Emir Timur vb gibi Mutezile ekolünden gelen, bu geleneğe kuruluş ve devlet ve toplum inşa eden Mustafa Kemal Atatürk’ü de katabiliriz, Bedreddin’in İslâmiyette ve ilâhiyatta çağına göre büyük reformcu olarak tanımlayabileceğimiz zihniyet devrimiyle, halkın ve devletin sorunlarının paylaşımcı adalet arayışıyla ve tepkisiyle birlikte anlamalıyız.

Bedreddin kalkışma hareketini; Asya’dan Avrupa’ya salgınlar, savaşlar, yokluk ve çaresizlikler içinde geçen olaylar zincirinin ortasında fetret sürecindeki iç savaşlarda yer alan ve sebep olarak değerlendirilen Anadolu ve Rumelili Türk feodallerine, Balkanlı vasal feodallere ve Selçuklu’dan Osmanlı’ya *etrâki bi idrak* olarak nitelenen konar-göçer yoksul bırakılmış ve

---

incelemeye yansıtılan değerlendirmede [Zeynep Direk, “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis yayınları, İstanbul 2001, s. 69-80, Bkz., 21 No’lu dipnot] “devlet kültürü desteklerken kendi varlığından ve devamlılığından başka bir amaç düşünmez.” biçiminde bir analizde bulunur.

<sup>118</sup> İnalçık, *The Ottoman Empire...*, p. 188-190; Werner, *Şeyh Bedreddin ve...*, s. 63-64. Abbasiler’den Osmanlı’ya, 8 ve özellikle 9. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan süreçte Adnan Adıvar’ın Tarih Boyunca İlim ve Din; özellikle Hilmi Ziya Ülken’in, Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirleri*, [Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020]. Başlıklı kitapları ile birlikte Cengiz Özakıncı’nın, *Çoktanrıçılıkta Yahudilikte Hıristiyanlıkta Gericilik ve İslâm’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü* başlıklı kitapları salık verilir.

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE’DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

siyaset dışına sürülmüş çoğunluğu “Türkmen-Yörük halktan kopmak ve kurtulmak eğilimindeki” merkezi devlet yönetimine ihtilâlcı bir halk hareketi başkaldırısı olarak nitelendirmek gerekir. Kısaca her kesim ve eğilimden insanlar isyana katılmıştır.

Düşünsel açıdan Bedreddin dünyeviliği diniliğe önceler; ya da *dünyevi olana göre hareket etmek aynı zamanda dinidir* anlayışını temsil etmektedir. Kısaca, coğrafi keşifler sürecinde mutlak devlet monarşilerinin doğuşu arefesinde Bedreddin’in çıkış hareketini; akılcı ve bilimsel bir çağdaşlaşma önderinin dönemin ve toplumsal gelişmelerin ışığında çağdaş bir tutum olarak görebiliriz. 1500’lerin başındaki Almanya Köylü isyanları önderi din adamı reformcu Thomas Münzer’den yüz yıl önce Osmanlı Türkiye’sinde hem zihniyet ve hem toplumsal hareketlere öncülük etmiştir. O nedenle yargılamak yerine daha çok anlayabilmeliyiz. Bu açıdan baktığımızda her kesimden aydınların Bedreddin’e olumlu bakışları tarihe ve günümüze de ışık tutacaktır.

### 8. KAYNAKÇA

*Adivar, Adnan. Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.*

*Aksel, Cumhur. Öteki 2 Efsaneden Gerçeğe Türklerin Tarihi, Kuzgun Kitap Yayınları, Bursa 2019.*

*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Fridrich Giese Neşri), Haz., N. Azamat, İstanbul 1992.*

*Arca, Nurdan. Şeyh Bedreddin: Uzun İnce Bir Yol, İstanbul 2021.*

*Ayas, M. Râmi. Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma, Ankara 1991.*

*Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İktisat Fakültesi Mecmuası, (XI) İstanbul 1949-50.*

*Barraclough, Geoffrey. Times Dünya Tarihi Atlası, (Çev.; Zeki Okar), İstanbul 1980.*

*Bayram, Mikâil. “Baba İshak Harekâtının Gerçek Sebebi ve Ahî Evran ile İlişkisi”, Diyanet Dergisi, XVIII/2, Ankara 1979.*

*Cengiz Özakıncı. Çoktanrıcılıkta Yahudilikte Hristiyanlıkta Gericilik ve İslâm’da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü, Otopsi Yayınları, İstanbul 2009.*

*Danışmend, İsmail Hâmi. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I, İstanbul 1971.*

## ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Delilbaşı, Melek. “Balkanlar’da Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortoks Halkın Tutumu”, XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002.

Direk, Zeynep. “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis yayınları, İstanbul 2001.

Dukas, Bizans Tarihi, çev. Viladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fetih Derneği Yayınları, İstanbul 1956.

Elâm, Nilgün. “Musa Çelebi’nin Rumeli’ye Geçişinde Hıristiyan Aktörlerin Rolü”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Sayı:13) Isparta 2011/1

Fığlalı, Ethem Ruhi. Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara 1990.

Göçmen, Doğan. “Demokritos: Antik Atomculuğun ve Maddeci Evren Tasarımının Kurucusu”, İlkçağda Doğa, (Edit.: Abrim Gürgen), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2022.

Gölpınarlı, Abdülbaki -Pertev Naili Boratav. Pir Sultan Abdal, Derin Yayınları, İstanbul 2010.

Halil b. İsmail, Menakıb-ı Şeyh Bedreddin, Yayınlayan: A. Gölpınarlı-İsmet Sungurbey, Eti Yayınları, İstanbul 1967.

İnalcık, Halil. Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

54

İnalcık, Halil. Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Fâtiş Sultan Mehemed Han, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

İnalcık, Halil. Has-Bağçede ‘Ays u Tarab Nedimler Şairler Mutrîbler Nedimler Şairler Mutrîbler, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2021

İnalcık, Halil. Osmanlı’da Devlet Hukuk ve Adalet, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İnalcık, Halil. The Ottoman Empire Classicak Age (1300-1600), (Translated by Norman Istkowitz and Colin İmber) London 1973.

Kastritsis, Dimitrits J. The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413, Brill, Leiden 2007.

**ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER  
ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

*Kollektif Eser, İhtilâller ve Darbeler Tarihi/Les Coups D'Etat—Hükûmet Darbeleri, (Çev.; Sabiha Bozbağlı), İstanbul 1967.*

*Küçük, Yalçın. Atamanoğlu Fatih, Tekin Yayınevi, İstanbul 2015.*

*Mc Carty, Justin. Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e, (Çev.; Timur Demirtaş), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015.*

*Mehmed Neşrî, Kitab-ı Cihannüma-Neşrî Tarihi II, (Yayınlayanlar: F.Reşit Unat, M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987.*

*Ocak, Ahmet Yaşar. Babaîler, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisinin Gelişimi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996,*

*Ocak, Ahmet Yaşar. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Müllidler (XV-XVII. Yüzyıllar), İstanbul 1998.*

*Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, Hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.*

*Oruç Beğ Tarihi, (Haz.; Necdet Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.*

*Özcan, Abdülkadir. "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, (Sayı:2), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013.*

55

*Refik, Ahmet. On altıncı Asırda Râfızilik ve Bektaşilik, (Sadeleştiren: Mehmet Yaman), Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.*

*Sevim, Ali. "Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not", Belleten, (XXV/90), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1963.*

*Show, Stanford J. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (Çev.; Meriç Sobutay) Kapı Yayınları, İstanbul 2008,*

*Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi, Solakzâde Tarihi, c. I (Haz., Vahit Çabuk), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989.*

*Taş, Aziz Nazmi Şakir. Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV-XVI. Yüzyıl), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009.*

*Tekindağ, Şehabeddin. "Musa Çelebi", İslâm Ansiklopedisi VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.*

**ŞEYH BEDREDDİN İSYANI VE TÜRKİYE'DE MESİYANİK HAREKETLER  
ÜZERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER**

*Turan, Osman. Müsameretül Ahbâr, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.*

*Uzunçarşılı, İ. Hakkı. Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1944.*

*Ülken, Hilmi Ziya. Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü İslâm Medeniyetinde Tercümeler ve Tesirleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.*

*Varlık, Nükhet. "Osmanlılar'da Veba Salgınları", Toplumsal Tarih, (S.296), Ağustos 2018.*

*Werner, Ernst. Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa, (Çeviri: Hakan Sevin), Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.*

*Witteck, Paul. Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına (1402-1455), (Çev.; Halil İnalcık), Ankara 1943.*

*Yalıtıkaya, Şerefettin. "Bedreddin Simavî", İslâm Ansiklopedisi II, MEB Basımevi, İstanbul 1979.*

*Yetkin, Çetin. İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimler I, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Yayınları, Antalya 2007.*

*Yetkin, Çetin. Siyasal Düşünceler Tarihi I, Gürer Yayınları, İstanbul 2008.*

*Yusuf Has Hâcib, Kutadgubilig, (Çev.; Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.*

*Yüksel, Müfid. "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin", Tezkire, (8. Sayı), Bahar-Yaz 1994.*

*Ziegler, Ph. The Black Dead, Penguin, Newyork 1971.*

*Zinkeisen, Johann Wilhelm. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453), Yeditepe Yayınları, (Çeviri: Nilüfer Epçeli), İstanbul 2011.*